

**UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDÍ
Institut mezioborových studií Brno**

**Řešení sporů o dítě a úloha orgánu sociálně-právní
ochrany dětí**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Vedoucí bakalářské práce:
JUDr. Miroslava Kejdová, Csc.**

**Vypracovala:
Eliška Horáčková**

Brno 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Řešení sporů o dítě a úloha orgánu sociálně-právní ochrany dětí“ zpracovala samostatně a použila jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

V Brně, dne 21.4.2011

.....

Poděkování

Děkuji paní JUDr. Miroslavě Kejdové, CSc. za metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

Za morální podporu a pomoc bych také chtěla poděkovat mamince a svým kolegyním.

Eliška Horáčková

Obsah

Úvod	2
1. Rodina	4
1.1 Rodina jako systém	4
1.2 Funkce rodiny	6
1.3 Postavení dítěte při rozpadu rodiny	7
2. Základní právní rámec problematiky	10
2.1 Právní vztahy mezi rodiči a dětmi	13
2.2 Neshody rodičů o podstatných věcech dětí	17
2.3 Spory rodičů o výchovu a styk s dítětem	21
2.4 Mimořádné prostředky pro ochranu práv	30
2.5 Dokazování v opatrovnickém řízení	33
3. Úloha sociálně-právní ochrany dětí	39
3.1 Vymezení pojmu	39
3.2 Právní rámec	39
3.3 Oblasti činností	40
3.4 Povinnosti OSPOD při řešení sporů rodičů	41
4. Praktická část	47
4.1 Cíl a metody průzkumu	47
4.2 Zpracování a interpretace zjištěných informací	47
Závěr	54
Resumé	55
Anotace	56
Seznam použité literatury	57
Seznam symbolů a zkratk	60

Úvod

Přes všechny proměny a problémy, kterými rodinné a manželské soužití prošlo při historickém vývoji společnosti, zůstává rodina nadále nejdůležitějším prostorem pro každého člověka - bezpečným přístavem a útočištěm v nepohodě.

Pro většinu lidí představuje spokojená a dobře fungující rodina s dětmi naplnění života - je tedy prioritou z nejdůležitějších.

Ne každému se však podaří vyrovnat se s nároky a požadavky rodinného a partnerského soužití a rodinné zázemí sobě a dětem uchránit.

Stabilitu rodiny ovlivňují jednak okolnosti vnější, jako je nezaměstnanost, nebo naopak nutnost velkého pracovního nasazení či nespokojenost v práci. Rizikové mohou být i neočekávané traumatizující události a jejich následky - např. nemoci, úrazy, přírodní katastrofy apod. Odolnost rodiny rovněž výrazně ovlivňují sociální změny, které v posledních desetiletích soužití v manželství a rodinách posunují. Těmito změnami je např.:

- méně rigidní dělení mužské a ženské role v rodině,
- rozvolnění pravidel a morálních norem regulujících jednání lidí; akceptace rozvodu jako normálního jevu ve společnosti,
- posunutí hodnotové orientace lidí; preferovány jsou spíše hmotné statky, zážitky,
- zvýšené nároky na uspokojování osobních potřeb a velká očekávání v tomto směru,
- důraz na lidská práva a svobody jedince, včetně práva volit mezi variantami životních cest, práva na seberealizaci, práva zvolit si partnera, založit rodinu a mít děti.

Právě v rozvodové situaci se jednotlivá osobnostní práva mohou střetávat a někdy vylučovat. Neboť rodič sice má - v případě zklamání - právo z manželství odejít, ale současně dítě, které se z tohoto manželství narodilo, má právo na šťastné dětství a péči obou rodičů.

Sociologické změny ve společnosti i v rodině se promítají do rodinněprávních konfliktů. Přibývá komplikovaných soudních sporů, ve kterých rodiče nejsou ochotni respektovat práva druhého rodiče a neberou ohled ani na práva a zájmy společného dítěte.

Téma rodičovských sporů a možností jejich řešení jsem si pro svoji bakalářskou práci zvolila z profesního zájmu, neboť pracuji jako sociální pracovnice orgánu sociálně-právní ochrany dětí a s problémy rozpadlých rodin se často setkávám.

Ve své práci jsem se zaměřila na vztahy mezi rodiči a dětmi, jak jsou upraveny v našem právním systému. Zabývala jsem se možnými spornými situacemi, které mohou mezi rodiči při výchově společných dětí vzniknout, ať již za trvání manželství, nesezdaného soužití, nebo (nejčastěji) po rozchodu či rozvodu rodičů.

Cílem mé práce bylo poskytnout náhled, jaké mantinely dává právo pro řešení sporů rodičů (např. pokud jde o změnu příjmení dítěte, výživné či kontakt s dítětem), jakými způsoby může právo vztahy rodičů a dětí upravit a dále jakými zákonnými prostředky právo naplňovat a vymáhat.

Zaměřila jsem se i na práva samotného dítěte a jeho postavení v soudních řízeních a rovněž na úlohu orgánu sociálně-právní ochrany dětí při sporech rodičů.

Právě v aktivní účasti orgánu sociálně-právní ochrany dětí při řešení konfliktních rodinných situací spatřuji vztah k sociální pedagogice. Sociální pracovník nebo sociální pedagog OSPOD se prací s rodiči snaží rodinný konflikt zmírnit nebo vyřešit. Sociálně-pedagogickými prostředky ovlivňuje právní vědomí rodičů a jejich chování žádoucím směrem, nebo o to alespoň usiluje.

Práci jsem rozdělila do tří teoretických částí. V úvodní části charakterizují rodinu a zmiňují problémy, které dopadají na dítě v případě rozchodu rodičů spíše z pohledu psychologického. V druhé části jsem se snažila problém široce postihnout z hlediska rodinného i procesního práva a ve třetí části jsem se zaměřila na práci sociálních pracovníků či sociálních pedagogů v rámci sociálně-právní ochrany dětí při sporech rodičů a v roli kolizního opatrovníka dítěte v soudním řízení.

Práci jsem zpracovala deskriptivní metodou a text doplnila vlastními zkušenostmi z praxe i názory zprostředkovanými.

V krátké praktické části jsem provedla malé šetření mezi pracovníky OSPOD s cílem zjistit, jaké metody práce s rodiči v konfliktu pracovníci spíše preferují a zda a s jakým efektem využívají i direktivní prostředky dané zákonem o soc.- právní ochraně dětí.

1. Rodina

V této kapitole jsem se pokusila charakterizovat primární sociální skupinu, jakou je rodina, přiblížila problematiku rozpadu rodiny a postavení dítěte v této situaci.

1.1 Rodina jako systém

Definici pojmu rodina nenajdeme v žádném právním předpise a jinak jej vymezí sociolog, psycholog, právník, demograf či ekonom. Každý však nepochybně vychází ze základního a pradávného znaku rodiny, kterým je určitá životní pospolitost lidí; spojí si jej však i se svými osobními prožitky a zkušenostmi.

Podle psychologického slovníku je rodina „*společenská skupina spojená manželstvím nebo pokrevními vztahy, odpovědností a vzájemnou pomocí*“. (Hartl 2009:512)

Psychologický slovník rozlišuje rodinu nukleární, která obsahuje otce, matku a děti, a rodinu širší, jejíž součástí je další příbuzenstvo (prarodiče, tety, strýcové, bratrance, sestřence).

V souvislosti s historickým vývojem a změnami ve společnosti se mění i některé charakteristiky rodiny. Především uzavření manželství není vnímáno jako základní předpoklad rodinného života - přibývá počet nesezdaných soužití a v důsledku toho i dětí narozených mimo manželství. Rodinou je například i soužití jednoho rodiče s dítětem.

Jednou ze změn poslední doby je i nárůst osaměle žijících lidí – tzv. „singl“ domácností.

Přes všechny změny a problémy, kterými rodina jako systém prochází, zůstává i v současné době „*nepostradatelnou a těžko nahraditelnou institucí pro dospělého člověka, natož pro dítě. Je nezastupitelná při předávání hodnot z generace na generaci, funguje jako nejvýznamnější socializační činitel. Stojí na začátku rozvoje osobnosti a má možnost ho v rozhodující fázi ovlivňovat*“. (Kraus 2008:79)

S tímto vymezením koresponduje Plaňavova obecná charakteristika poslání či smyslu systému zvaného rodina, a tím je utváření, udržení a uhájení relativně bezpečného, stabilního prostoru a prostředí pro sdílení, reprodukci a produkci života lidí. (Plaňava 1998:16)

Proces je dynamický, vyvíjí se v čase dle konkrétní etapy rodinného života a **vyžaduje jisté úsilí, aby rodina dobře fungovala a plnila své poslání.**

Prostorem Plaňava míní jednak fyzický prostor – domov, který si rodina vybuduje a který

poskytuje ochranu i soukromí členům rodiny, a dále prostor psychický, kde převažuje kladné emoční ladění, vzájemná blízkost, zájem, podpora a spolupráce.

Produkcí života lidí jsou pak míněny všechny činnosti, které v rodině probíhají, od zajišťování materiálních potřeb rodiny, výchovy dětí po trávení volného času členů rodiny.

Obdobně charakterizuje rodinné prostředí Kraus, který z pohledu sociální pedagogiky analyzoval rodinné prostředí na stránku věcně prostorovou (materiální) a osobnostně vztahovou. Znaky, které ovlivňují rodinu, rozděluje do tří skupin:

- demograficko-psychologické podmínky, které vypovídají o struktuře rodiny – kdo rodinu tvoří, zda je úplná či neúplná, jaké je věkové složení rodiny (věkové rozdíly mezi rodiči, sourozenci), jaké jsou vztahy mezi členy rodiny (i v rámci širší rodiny), jak je rodina organizována, jak jsou v rodině rozděleny kompetence, jak (kým) jsou v rodině zajišťovány běžné činnosti (hospodaření s penězi, údržba domácnosti, nákupy, vaření) i výchova a péče o děti;
- materiálně-ekonomické faktory rodinného prostředí charakterizují kvalitu bydlení, vybavenost domácnosti, materiální možnosti a spotřebu rodiny, které se odvíjejí od profesí rodičů, jejich nasazení v ekonomickém makrosystému společnosti i životním stylu rodiny. Materiální podmínky rodiny ovlivňují možnosti pro rozvoj dětí – jejich vzdělávání a zájmovou činnost.
- kulturně-výchovná stránka rodinného prostředí odráží hodnotovou orientaci rodičů, jejich vzdělání a celkový životní styl – jak tráví volný čas, do čeho investují energii a peníze. (Kraus 2008:86-87)

Uvedené komponenty mohou zachytit, jaká rodina je - jaké vztahy v ní panují, jaká je propojenost, vyváženost či napětí mezi jednotlivými charakteristikami - v určitém daném čase (etapě) rodiny.

„Rodina i manželství jsou ovšem živým organizmem, to jest měnícím se celkem, který se potřebuje vyrovnávat s řadou změn majících zdroje uvnitř i vně rodiny. ... Změny a vývoj jsou dány vývojovými úkoly té které etapy vyplývající především z růstu a vývoje dětí.“ (Plaňava, 2000:76).

1.2 Funkce rodiny

Tak jak se společenské změny promítají do struktury rodiny a rodinných vztahů, ovlivňuje vývoj společnosti i funkce rodiny.

V zásadě neměnnou zůstává funkce biologicko-reprodukční, i když ve vyspělých zemích – včetně ČR - se v posledních letech rodí méně dětí. Důvodem pro snižování počtu dětí v rodině je např. skutečnost, že oba rodiče se chtějí realizovat i ve své profesi, chtějí si udržet jistou ekonomickou úroveň, nechtějí se „obětovat“ výchově dětí.

Rodina zůstává klíčovou i ve funkci socializačně-výchovné a emocionální. Tyto funkce jsem záměrně spojila, neboť podstatou „učení“ nebo výstižněji „předávání životní moudrosti“ v rodině jsou hluboké a trvalé citové vztahy mezi dítětem a vychovatelem. Rodiče nejsou nezaujatými pozorovateli a usměrňovateli dětského chování, ale na dítěti jim obrovsky záleží – radují se z jeho úspěchů, mají o něj starost, zlobí se, odpouštějí... (Matějček 1992:32)

Dítě si podle vzoru rodičů vytváří vztahy a postoje k ostatním lidem, ale i k věcem, zvířatům, názorům, ideálům, hodnotám. Z rodiny dítě přebírá modely chování v různých - i složitých nebo nepříjemných - životních situacích, např. i způsob, jakým jsou řešeny rodinné konflikty.

Funkce sociálně-ekonomická vychází z faktu, že rodina představuje hospodářskou jednotku, ve které manželé (partneři) od sebe očekávají podporu a solidaritu, ať už v době, kdy žena doma pečuje o malé dítě, nebo jeden z partnerů ztratí práci. Právě dlouhodobá nezaměstnanost představuje pro fungování rodiny velké riziko. Stejně nebezpečným je i trend „života na dluh“.

Ve funkci ochranné (zaopatřovací) se rodinám snaží odlehčit stát, zvláště při péči a zajišťování potřeb ve stáří a nemoci. Nicméně tendence sociální politiky státu opět směřují k většímu zapojení rodiny do plnění této funkce. (Kraus 2008:81-83)

1.3 Postavení dítěte při rozpadu rodiny

Každý člověk vstupuje do manželství či vztahu s určitými očekáváními a vírou, že v partnerském či rodinném životě se mu podaří - kromě potřeb biologických - naplnit i potřeby psychické. Právě soužití s dítětem a péče o něj přináší rodičům naplnění jejich osobních psychických potřeb - přináší jim smysl života, poskytuje jim stimulaci k aktivnímu životu a vnitřnímu růstu. Vřelý citový vztah s dítětem pak rodičům dává pocit životní jistoty, opory pro stáří a také vědomí jistého přesahu do budoucnosti - že tu něco po nás zůstane, až tu nebudeme. Rodičovství také posiluje vlastní identitu člověka, jeho sebevědomí, společenskou hodnotu a pocit „normálnosti“. (Matějček 1992:41-44)

Dítě však může být rodiči využito i ke zcela opačným cílům v případě, že rodičům se nepodaří vyrovnat se všemi nároky rodinného a partnerského života, a krize soužití vyústí do rozvodu nebo rozchodu rodičů.

Rozvod oběma rodičům přináší psychické těžkosti i ekonomické obtíže. Oba se musí vyrovnat s pocitem beznaděje, vzteku i výčitek z vlastního selhání. V některých případech dospějí rodiče k rozhodnutí ukončit soužití současně. Častější bývá, že odejít si přeje jen jeden; druhý je ve vztahu závislejší a odpoutání od partnera je pro něj mnohem bolestnější a zdlouhavější. Pokud tohoto rodiče ovládnou negativní emoce nenávisti, může se společné **dítě stát nástrojem jeho pomsty vůči druhému**, jestliže má dítě po rozvodu v péči.

V krajním případě je veškeré snažení takového rodiče směřováno k naprostému odstranění druhého partnera ze života dítěte. Dítě je skrytě i otevřeně programováno proti druhému rodiči a pečujícím rodičem psychicky vydíráno. Jsou mu opakovaně předkládány lži o druhém rodiči, místo užívání označení „táta a máma“ používá manipulující rodič označení „von, vona“. Druhému rodiči není umožňováno vidět se s dítětem z důvodů jeho „onemocnění“ nebo jiných výmluv a jsou mu rovněž odpírány informace o dítěti. Dítě nakonec samo začne druhého rodiče odmítat a nenávidět jej. Tento velmi obtížně napravitelný stav je označován jako **syndrom zavrženého rodiče** a pro dítě má těžké psychické následky.

K jinému škodlivému postavení dítěte po rozchodu rodičů může dojít v případě, kdy se zklamaný a osamocенý rodič příliš upne na dítě, které se mu stane **náhradním partnerem**. Rodič dítěti svěřuje všechny své stesky, zabřemeňuje jej starostmi, které dítěti nepřísluší a konzultuje s ním všechna rozhodnutí. Tato nepřirozená vazba jednak omezuje rodiče v navázání nového skutečně partnerského vztahu, ale komplikuje i další vztahy dítěte a jeho cestu k osamostatnění a odpoutání se od rodiče v dospělosti.

I varianta, kdy dítě má mezi nekomunikujícími rodiči roli **prostředníka**, je pro dítě nepříjemná a zatěžující. Rodiče si jednak po dítěti vyřizují různé vzkazy a „doporučení“ a rovněž se od dítěte snaží získat informace o bývalém partnerovi. Časem může dítě této své role až zneužívat pro svůj prospěch.

Dítě se v souvislosti s rozchodem rodičů může dostat i do situace, kdy rodiče jsou natolik zahlceni svými problémy, případně vzájemným vyřizováním účtů, že dítě **zanedbávají a přestávají se o ně zajímat**. Deprivované dítě pak často hledá své místo v nevhodných partách a snaží se upoutat zájem i chováním mimo meze zákona. (Matoušek 2005:66-67)

Rozvod (rozchod) rodičů je pro dítě v každém případě velmi náročnou situací, neboť je z hlediska dítěte něčím nepřírodným. Skoro nikdy se nepodaří uchránit děti před konflikty mezi rodiči a obvykle každá alternativa, kterou rodiče chtějí situaci řešit, představuje pro dítě nějakou ztrátu.

Pro zdravý vývoj osobnosti každého dítěte je třeba udržení rodinné konstelace i po rozvodu rodičů, neboť chlapani i dívky potřebují vzor obou rodičů a rovněž jistotu ve vztazích k těmto dvěma svým nejbližším lidem. (Bakalář 2006:9)

Rozpadem rodiny je otřesena nejdůležitější z potřeb dítěte, a tou je potřeba životní jistoty. Obtíže dětí v rozvodové situaci mohou mít mnoho podob od vývojové regrese u malých dětí, po zhoršení výsledků ve škole u dětí starších, obviňování se z rozchodu rodičů, sníženého sebevědomí, depresivních nálad, poruch chování apod.

Způsob zvládnutí rozvodu rodiči a jejich postoj k trvající společné rodičovské roli může výrazně ovlivnit hloubku rozvodového trápení dítěte i míru obtíží, které si dítě mnohdy nese až do dospělosti.

Nejlepší možnou variantou řešení rozpadu rodiny je, když rodiče společně dítěti situaci vysvětlí a ujistí jej, že na vztazích rodičů k dítěti se nic nezmění. Rovněž dítě ubezpečí, že se bude pravidelně vídat s druhým rodičem i se všemi dalšími příbuznými, a seznámí jej s budoucím uspořádáním poměrů tak, jak se na nich rodiče domluvili. Dohodu rodiče dodržují, daří se jim nevtahovat dítě do svého rozvodového traumatu, tzn. nepomlouvají druhého rodiče a nepopouzejí dítě proti němu. Při výchově dítěte se rodiče vzájemně respektují.

V době rozvodu a někdy i dlouho po něm však bývají mnozí rodiče zaplaveni tak intenzivními emocemi, že komunikace - a tedy i dohoda mezi nimi - není možná. Práva dítěte – především jeho právo na péči obou rodičů – bývá v těchto situacích hrubě porušováno.

Do vyhrocených sporů rodičů pak vstupují soudy, orgány sociálně-právní ochrany dětí, případně pracovníci rodinných poraden či jiných terapeutických pracovišť.

Vymezení vzájemných právních vztahů mezi rodiči a dětmi a zákonná opatření, která přispívají k ochraně a naplňování práv dětí i rodičů, jsou předmětem následujících kapitol mé práce.

2. Základní právní rámec problematiky

Ústava České republiky (ústavní zákon č. 1/1993 Sb.)

Listina základních práv a svobod (usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb.)

Zákon o rodině (č. 94/1963 Sb., dále také ZoR)

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí (č. 359/1999 Sb.)

Zákon o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů (č. 301/2000 Sb., dále také zákon o matrikách)

Občanský soudní řád (zákon č. 99/1963 Sb., dále také o.s.ř.)

Občanský zákoník (zákon č. 40/1964 Sb.)

Zákon o soudních poplatcích (č. 549/1991 Sb.)

Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 37/1992 Sb.

Úmluva o právech dítěte ze dne 20.11.1989 (v ČR sdělení FMZV č. 104/1991 Sb.)

Evropská úmluva o výkonu práv dětí ze dne 25.1.1996 (v ČR sdělení MZV č. 54/2001 Sb. m. s.)

Nařízení Rady (ES) č. 2201/2003 ze dne 27.11.2003

Uvedené předpisy jsou základními normami, které upravují práva dětí a rodičů a které jsou nejčastěji aplikovány soudy, pokud děti i oba rodiče, jejichž poměry soud upravuje, jsou občany ČR nebo v naší republice dlouhodobě žijí.

K právním předpisům, které upravují rodinné vztahy a ochranu dětí, přibývají mezinárodní smlouvy, nařízení Rady Evropské unie a doporučení Rady Evropy. Ty napomáhají řešit případy s cizím prvkem, kdy např. jeden z rodičů je cizincem, nebo rodiče s dítětem – občané ČR - žili v cizině, ale po rozpadu vztahu rodičů se do ČR vrátil s dítětem jen jeden.

Zmíním alespoň Nařízení Rady (ES) č. 2201/2003 ze dne 27.11.2003, platné od 1.3.2005, kterým jsou upravena pravidla spočívající v určení soudní pravomoci soudů členských států (příslušnosti soudů) a v uznávání a případně i výkonu soudních rozhodnutí vydaných soudy jiného členského státu. Výše citované Nařízení obsahuje i zvláštní pravidla pro řešení situace při únosu dítěte rodičem v rámci Evropské unie. Cílem je předně zabránit těmto únosům, a pokud již takový stav nastane, zajistit okamžité vrácení dítěte. Dle obecného pravidla Nařízení totiž má být řízení o výkonu rodičovské zodpovědnosti k takovému dítěti vedeno soudem v místě obvyklého pobytu dítěte (v místě původního bydliště před únosem).

Rozhodování soudů o sporech rodičů ve vztahu k cizině a především zajištění práva dítěte na péči obou rodičů, respektive zachování kontaktu s oběma rodiči, bývá podstatně složitější.

Já jsem si dovolila problematiku zúžit na místní poměry a z výše uvedených předpisů se zaměřila na normy, které upravují záležitosti dětí a rodičů v konfliktu a při rozpadu rodiny v Čechách.

Nemohu však nezmínit **normy nejvyšší právní síly**, které obsahují základní principy ochrany soukromoprávních vztahů - ochranu rodiny, jejího soukromí a především ochranu práv a právem chráněných zájmů dětí. Jsou jimi Listina základních práv a svobod a Úmluva o právech dítěte.

V **Listině základních práv a svobod** je ochraně rodiny věnován **čl. 32**, ve kterém je zakotvena ochrana rodičovství, rodiny a dětí. Jsou zde garantována stejná práva dětem narozeným v manželství i mimo něj. Je zde zakotveno právo dětí na rodičovskou výchovu a péči a právo rodičů pečovat a vychovávat své děti. K omezení těchto práv může dojít jen na základě zákona. Rodiče pečující o děti mají právo na pomoc státu. Články 10 a 12 hovoří o ochraně před neoprávněným zasahováním do soukromého a rodinného života a nedotknutelnosti obydlí.

Úmluva o právech dítěte zavazuje státy, které s tímto dokumentem vyslovily souhlas a přijaly jej, zabezpečit práva stanovená Úmluvou každému dítěti a ukládá jim, aby při veškerých svých činnostech, které se týkají dětí, upřednostňovaly hledisko zájmu dítěte. V preambuli Úmluvy o právech dítěte je zdůrazněno, že:

- dětství má nárok na zvláštní péči a pomoc,
- rodina, jako základní jednotka společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho všech svých členů a zejména dětí, musí mít nárok na potřebnou ochranu a takovou pomoc, aby mohla plnit svou úlohu ve společnosti,
- v zájmu plného a harmonického rozvoje osobnosti musí dítě vyrůstat v rodinném prostředí, v atmosféře štěstí, lásky a porozumění,
- dítě musí být připraveno žít ve společnosti vlastním životem a být vychováno v duchu míru, důstojnosti, snášenlivosti, svobody, rovnosti a solidarity,
- dítě pro svou tělesnou a duševní nezralost potřebuje zvláštní záruky, péči a odpovídající právní ochranu před narozením i po něm.

S problematikou sporů rodičů o dítě souvisí především **čl. 18 Úmluvy**, který zdůrazňuje zásadu, že **oba rodiče** mají společnou odpovědnost za výchovu a vývoj svého dítěte, pokud základním smyslem jejich péče je blaho dítěte. **Státům Úmluva ukládá, aby vynaložily veškeré úsilí k tomu, aby tato zásada byla naplňována.**

Evropská úmluva o výkonu práv dětí ukládá státům, které ji přijaly, aby v soudních řízeních, týkajících se dětí, byla zajištěna práva dětí na informace o projednávaných záležitostech a děti měly možnost k věcem vyjádřit svůj názor.

Státy se rovněž zavázaly podporovat mimosoudní řešení rodinných sporů.

Principy Listiny a Úmluvy a rovněž mezinárodní úmluvy a normy Rady Evropy jsou reflektovány v novele Zákona o rodině; z principů vychází i zákon veřejnoprávní povahy o sociálně-právní ochraně dětí.

Zákon o rodině č. 94/1963 Sb.

Je souhrnem norem, které upravují společenské vztahy vznikající mezi manžely, mezi rodiči a dětmi, dětmi a dalšími příbuznými a rovněž vztahy mezi dětmi a jinými fyzickými osobami, jejichž péče má nahrazovat péči rodičovskou.

Hlavními právními zásadami (ideami) rodinného práva a potažmo i smyslem norem regulujících rodinné vztahy je **ochrana dítěte a jeho zájmů** - princip je označován jako **blaho dítěte**. Pojem „blaho dítěte“ lze vymezit jako „vytváření přátelského prostředí dětem“ a tento obecný pojem je určujícím pro postup zákonodárců při kodifikaci. Oproti tomu „zájem dítěte“ se zohledňuje spíše při aplikaci práva vzhledem ke konkrétní situaci, ve které se dítě nachází, či záležitosti, která se jej týká. Zájem dítěte lze chápat jako obecný předpoklad pro rozhodování soudu a jeho zasahování do soukromé sféry dítěte. Zdůrazněn je v těch případech, kdy soud

rozhoduje o výchově dítěte mimo vlastní rodinu (§§ 45 a 46 zákona o rodině, dle kterých může soud - je-li to v zájmu dítěte - dítě svěřit do výchovy třetí osoby, pěstounské péče nebo u něj nařídít ústavní výchovu). Kromě obecně formulovaného zájmu dítěte zákon hovoří i o zájmu na výchově a zájmu na zdraví dítěte. Zájem na výchově dítěte je předpokladem pro soudní úpravu styku rodiče s dítětem dle § 27 odst. 2 zákona o rodině.

Zájem dítěte může být zohledňovanou okolností i při rozhodování soudů ve věcech, které mají na poměry dítěte nepřímý dopad – např. při rozhodování o vypořádání společného jmění manželů (dle § 149 odst. 3 občanského zákoníku) nebo v řízeních o zrušení společného nájmu bytu manželů (dle § 705 odst. 3 občanského zákoníku).

Právní normy řeší i otázku střetu zájmů mezi dítětem a rodiči nebo mezi dětmi týchž rodičů. O této problematice se podrobněji zmíním v navazující části mé práce.

Dalšími principy rodinného práva je princip rovnosti subjektů, který platí ve vztazích mezi manžely. Ve specifických rodinněprávních „nerovných“ vztazích, kde jedním ze subjektů je např. dítě či staří a nemocní rodiče dospělých dětí, však zákon preferuje ochranu slabšího subjektu. Odůvodněnou je tím i možnost kontroly a intervence státu do rodinných záležitostí a vztahů.

Princip vzájemné pomoci vyplývá ze specifických vztahů mezi členy rodiny, ve kterých by neměly chybět city a solidarita. Vzájemná pomoc v rodině by měla vycházet z možností a schopností každého člena rodiny.

2.1 Právní vztahy mezi rodiči a dětmi

Vztahy mezi rodiči a dětmi tvoří nejvýznamnější část rodinného práva - právní úprava těchto vztahů je zakotvena v druhé části zákona o rodině v §§ 31 až 84 a dále v části třetí upravující vztahy výživného - zejména v §§ 85 až 87.

Rodiči rozumíme matku a otce dítěte. Právní vztah mezi rodičem a dítětem vzniká na základě objektivní právní skutečnosti, tj. nezávisle na lidské vůli, v okamžiku narození dítěte. Některá práva a povinnosti však mohou vzniknout již v okamžiku početí dítěte. (Veselá 2003:172) Např. dle § 53 zákona o rodině lze u již počatého dítěte uznat na matrice otcovství. Toto ustanovení má svůj význam v případech, kdy rodiče očekávaného dítěte z nějakého důvodu nemohou, nebo nechtějí uzavřít manželství.

Spolehlivé a včasné zjištění a zaevidování rodičů zápisem do matriky je vzhledem k významnosti vztahů a závažnosti vzájemných práv rodičů a dětí důsledným požadavkem společnosti, který vychází ze zásady, že dítě má právo znát své rodiče. (Hrušáková 2006)

Jeví se, že **určení matky** dítěte je jednoznačnou otázkou, neboť zákon o rodině upravuje pouze způsob určení otcovství k dítěti a vychází z předpokladu, že o matce není pochyb - je jí žena, která dítě porodila (§ 50a zákona o rodině). Rozvoj lékařské vědy a využívání možností řízené reprodukce a umělého oplodnění však může vznik jednoznačného biologického a právního vztahu matka - dítě zpochybňovat a komplikovat. Sporné a současně velmi závažné otázky mateřství umožňuje řešit občanský soudní řád za pomoci § 80 písm. c).

Úprava **určení otcovství** je v zákoně o rodině řešena stanovením právních domněnek, které za určitých podmínek předvídají, kdo je s největší pravděpodobností otcem dítěte; domněnky jsou vyvratitelné. Tato metoda vychází z všeobecně přijímané zkušenosti a dále faktu, že jednoznačné určení otcovství krevní zkouškou je značně nákladné.

Dle pořadí právních domněnek otcovství se za otce dítěte považuje:

- a) manžel matky (a to ještě 300 dnů po zániku manželství),
- b) muž, jehož otcovství bylo určeno souhlasným prohlášením rodičů na matrice nebo na soudě,
- c) muž, který s matkou souložil v době rozhodné pro početí dítěte a u něhož domněnka otcovství nebyla dokazováním (znaleckým posudkem) vyloučena.

Otázky určování rodičovství a jeho popírání jsou podstatně složitější; pro potřeby své bakalářské práce jsem uvedla je základní rámec problematiky.

Oběma rodičům náleží k dítěti stejná práva a povinnosti. Zákon o rodině v § 31 souhrn těchto práv a povinností – které jsou zakotveny i v Úmluvě o právech dítěte - označuje termínem **rodičovská zodpovědnost**. Označení jednak nepřiléhavěji odráží souhrn uvedených vztahů, jednak nejlépe odpovídá i termínu „responsibility“ užívaném v evropském a světovém právu.

Rodičovská zodpovědnost náleží oběma rodičům (§ 34 odst. 1 zákona o rodině), a to pouze na základě existence rodičovství. Nezáleží na tom, zda rodiče jsou manžely, zda spolu žijí či nikoli. Rodič však musí mít plnou způsobilost k právním úkonům (§ 34 odst. 2 zákona o rodině).

Pokud se týká vymezení obsahu tohoto pojmu, jedná se o souhrn práv a povinností upravujících:

- péči o osobu dítěte, zejména péči o jeho zdraví a všestranný rozvoj jeho osobnosti s cílem připravit dítě co nejlépe na samostatný a aktivní život v dospělosti;
- správu jeho majetku a
- zastupování dítěte v právních vztazích.

Při výkonu práv a povinností jsou rodiče povinni důsledně chránit zájmy dítěte. Při vedení dítěte mají právo užít jen takové výchovné prostředky, které neohrozí zdraví dítěte ani jeho důstojnost. Dítě navíc – dle svých rozumových schopností – má právo vyjadřovat svůj názor k podstatným záležitostem, které se týkají jeho osoby. A to nejen pokud o dítěti rozhodují rodiče, ale i v případech, kdy o dítěti a rodičovské zodpovědnosti rozhoduje soud.

Vztahy mezi rodiči a dětmi jsou svojí povahou značně soukromé. Zabezpečení řádné výchovy dětí je však i výrazným zájmem celé společnosti – proto jsou rodiče ze strany státu a jeho orgánů pod určitou kontrolou. V případě, že si rodiče své povinnosti k dětem neplní řádně, má stát možnost - respektive povinnost v zájmu ochrany dítěte - do vztahů v rodině vstoupit. (Veselá 2003)

Zásah do rodičovské zodpovědnosti je nejvýznamnějším zásahem (sankcí) do právního vztahu mezi rodiči a dětmi. Proto je tomuto zásahu oprávněn výhradně soud. Ten může rodiče ve výkonu jejich rodičovské zodpovědnosti omezit (např. při správě majetku dítěte, ale fakticky i vyslovením zákazu styku s dítětem podle § 27 odst. 3 zákona o rodině nebo nařízením ústavní výchovy u dítěte podle § 46 odst. 2 zákona o rodině). Soud může dále rodičovskou zodpovědnost pozastavit (např. když pro dlouhodobou nepřítomnost jeden z rodičů svá práva a povinnosti nemůže vykonávat a současně v zájmu dítěte je třeba, aby jej v nějakém právním úkonu zastoupili oba rodiče. Pozastavením rodičovské zodpovědnosti u jednoho z rodičů se tato práva koncentrují do osoby druhého rodiče, který pak za dítě může v nutné věci rozhodnout sám).

K nejzásadnějšímu zásahu do vztahu mezi rodičem a dítětem – ke zbavení rodičovské zodpovědnosti – může soud přistoupit, pokud rodič své povinnosti k dítěti hrubě zanedbává nebo svá práva zneužívá. Soud vždy zkoumá, zda nejsou důvody k této sankci, pokud se rodič na svém dítěti dopustil úmyslného trestného činu či dítě k páčání trestné činnosti využil.

Významnou okolností ve vztazích mezi rodiči a dětmi je plynutí času – přesněji dosažení věku 18 let. S dosažením zletilosti dochází k přeměně obsahu rodinněprávních vztahů, kdy některá práva a povinnosti zanikají a jiná vznikají.

Zákon o rodině vychází z toho, že rodiče se na záležitostech týkajících se jejich dětí domluví, a to jak na těch běžných - každodenních, tak na těch podstatných - mimořádných.

V případě, že rodiče se o podstatných věcech při výkonu rodičovské zodpovědnosti nedohodnou, rozhodne o těchto věcech soud (§ 49 zákona o rodině) – nahradí dohodu rodičů rozsudkem.

Stát prostřednictvím soudu ale vstupuje do záležitostí dítěte i v případech, ve kterých mezi rodiči není sporu, které však vyžadují zvýšenou pozornost a garanci, že budou rozhodnuty v nejlepším zájmu dítěte (dle § 179 o.s.ř.). Jde např. o schvalování právních úkonů za nezl. v dědických řízeních či právní úkony vyplývající ze smluv nezl. dětí se stavebními spořitelny.

Ve věcech péče o nezl. děti rozhodují soudci specializovaného oddělení soudu, označovaného jako **opatrovnické oddělení**. (Vnitřní uspořádání soudů a organizace jejich práce je stanovena Vyhláškou Ministerstva spravedlnosti č. 37/1992 Sb.)

Postup soudu a účastníků v opatrovnickém řízení je upraven **občanským soudním řádem** č. 99/1963 Sb. (dále jen o.s.ř.), který garantuje právo každého domáhat se ochrany práva, které bylo ohroženo nebo porušeno (§ 3 o.s.ř.). V řízení postupuje soud v součinnosti se všemi účastníky řízení tak, aby ochrana práv byla rychlá a účinná a aby skutečnosti, které jsou mezi účastníky sporné, byly spolehlivě zjištěny (§ 6 o.s.ř.).

Rychlost projednání sporů ve věcech dětí je zvlášť důležitá, neboť plynutí času je dětmi vnímáno jinak než dospělým člověkem - dětem čas ubíhá pomaleji. Včasné nastavení pravidel např. při problematickém kontaktu jednoho z rodičů se svým dítětem může odvrátit závažné narušení vztahů/odcizení mezi dítětem a tímto rodičem.

Podle § 11 odst. 1a) zákona č. 549/1991 Sb., o soudních poplatcích, jsou řízení ve věcech péče o nezletilé osvobozeny od soudních poplatků.

Dalším specifikem těchto řízení je skutečnost, že soud může dle § 81 o.s.ř. řízení zahájit i bez návrhu, a to s ohledem na zvláštní postavení dítěte v právních vztazích a zásadu ochrany práv a zájmů nezl. dětí.

Účastníkem řízení je i nezletilé dítě, a to dle § 94 o.s.ř., který uvádí, že v řízení, které může být zahájeno i bez návrhu, jsou účastníky navrhovatel a ti, o jejichž právech nebo povinnostech má být v řízení jednáno.

Nezl. dítě nemá plnou způsobilost k právním úkonům. Má způsobilost jen k takovým právním úkonům, které jsou svou povahou přiměřené rozumové a volní vyspělosti odpovídající jeho věku (§ 9 občanského zákoníku). Proto je dítě v právních vztazích zastupováno svými rodiči. Zákon o rodině v § 37 však vylučuje zastupování dítěte rodiči v řízení o úpravě práv a povinností rodičů k dítěti (v řízení o určení výchovy a výživy), neboť v tomto řízení by mezi nimi mohlo dojít ke střetu zájmů.

Nemůže-li dítě zastoupit žádný z rodičů, ustanoví soud dítěti **opatrovníka**, který bude dítě v řízení nebo při určitém právním úkonu zastupovat. Tímto opatrovníkem soud zpravidla ustanoví orgán sociálně-právní ochrany dětí - dále OSPOD (§ 37, odst. 2 zákona o rodině).

Pravidla pro ustanovování opatrovníka účastníkovi soudního řízení, který sám před soudem nemůže jednat, upravuje rovněž občanský soudní řád v § 29 odst. 4.

Soud tedy může dítěti ustanovit jako opatrovníka pro soudní řízení kteroukoliv vhodnou fyzickou či právnickou osobu; současně však musí respektovat ustanovení zákona o rodině a prioritní postavení OSPOD.

Pokud soud ustanoví opatrovníkem dítěte jiný subjekt (např. advokáta vedeného na seznamu České advokátní komory nebo nestátní neziskovou organizaci poskytující sociální služby), má k tomu závažné důvody. Advokát je (stejně jako orgán sociálně-právní ochrany dětí) povinen funkci opatrovníka dítěte přijmout a může mnohem účinněji ochránit zájmy dítěte např. ve složitém a právnicky náročném dědickém řízení, pokud se jedná o rozsáhlejší majetku. Jiný subjekt soud ustanoví dítěti opatrovníkem také tehdy, pokud je řízení zahájeno na základě návrhu OSPOD (např. návrh na nařízení ústavní výchovy u dítěte). OSPOD v takovém řízení vystupuje v pozici účastníka řízení a nemůže tedy současně plnit úlohu zástupce jiného účastníka řízení (dítě).

2.2 Neshody rodičů o podstatných věcech dítěte

Ve smyslu § 49 zákona o rodině jsou neshodami v podstatných věcech dítěte např. **neshody rodičů o volbě povolání dítěte** a s tím souvisejícím **výběrem studia** dítěte. Soud se při neshodách rodičů o jeho dalším studiu řídí zásadou, že studium dítěte je v jeho zájmu i v zájmu společnosti, zvláště pokud dítě ke studiu zvoleného oboru má předpoklady a získalo by dobré možnosti k uplatnění v praxi. Dle mé zkušenosti je však rozhodování soudů o těchto otázkách

vzácné, i když je zřejmé, že zvláště v rodinách, kde rodiče nevychovávali své dítě společně, není volba dalšího studia/učení dítěte vždy výsledkem porady a dohody obou rodičů a dítěte. Rodič, který dítě nemá ve výchově, se buď sám aktivně o tuto záležitost nezajímá, nebo jeho názor k věci není přihlíženo. Spor rodičů se pak často rozvine a je řešen soudní cestou až při otázce výživného na dítě, neboť studium dítěte, např. na soukromé škole s vysokým školným, potřeby dítěte podstatně zvýší.

Méně vzácná jsou soudní řízení, která se zabývají **neshodami rodičů v otázkách jména a příjmení dítěte**, neboť jak volba, tak případná změna jména a příjmení jsou podstatnými věcmi při výkonu rodičovských práv a povinností.

V situaci, kdy se rodiče na jméno nebo příjmení dítěte nedohodli (nebo rodiče dítěte nejsou známi – jde např. o dítě odložené do baby-boxu), určí dítěti jméno nebo příjmení soud dle § 38, odst. 3 zákona o rodině.

Při volbě **jména** dítěti jsou rodiče vázáni především § 18, §§ 62 a 63 zákona č. 301/2000 Sb., o matrikách. Dle těchto ustanovení se jméno - případně dvě jména dítěte - do matriční knihy zapíše podle souhlasného prohlášení obou rodičů. Jméno(a) nesmí být zkomolené či zdrobnělé a musí být v souladu s pohlavím dítěte. Pokud jméno dítěte není na matrice zapsáno do jednoho měsíce od jeho narození, ať už z důvodů neshody rodičů či jejich výběru jména, které se neslučuje s parametry danými zákonem o matrikách, oznámí matrika tuto skutečnost soudu, který dítěti jméno určí.

Dosud jsem se nesetkala s žalobou o určení jména, která by vycházela ze skutečného sporu rodičů o potomkovo jméno. Domnívám se, že zákonná možnost zvolit dítěti dvě jména prakticky takovému sporu předchází.

S návrhem na určení jména dítěti se na soud většinou obrací provdané nebo krátce rozvedené matky. Matrika do rodného listu dítěte zapíše – v souladu s § 51 zákona o rodině – jako otce dítěte manžela matky. Ten však v těchto případech není biologickým otcem dítěte, s matkou dítěte již nežije a není ochoten s ní ve věci jména „cizího dítěte“ spolupracovat - spíše bude usilovat o popření svého otcovství (§§ 57 - 59 zákona o rodině).

Bez rozhodnutí (pomoci) soudu se při určování jména dítěti rovněž neobejdou matky, které uzavřely tzv. účelový sňatek s cizincem. (Cizinec - zvláště z tzv. třetích zemí - získá sňatkem předpoklad k udělení povolení k dlouhodobému pobytu v naší zemi a nevěsta finanční prospěch.) Z praxe vím, jak tyto ženy zkomplikovaly život sobě i svým dětem a jak je složité

tyto stavy napravovat. Matky totiž mnohdy o svých manželech nemají žádné informace, neznají jejich adresy, viděly se s nimi často pouze jedenkrát - u svatebního obřadu.

Soudce opatrovnického oddělení má možnost se s těmito problémy vyrovnat s větší shovívavostí, než např. soudce v tzv. sporném řízení o popření otcovství, neboť - jak bylo výše zmíněno - řízení ve věcech péče o nezl. děti může soud zahajovat i bez návrhu. (V těchto případech řízení zahajuje z podnětu matriky, která soudu oznámí existenci dítěte neurčeného jména.) Popření otcovství „účelového manžela cizince“ se však matka může domáhat jen na základě podaného návrhu, který kromě obecných náležitostí uvedených v ustanovení § 42 odst. 4 o.s.ř., musí obsahovat jméno, příjmení a bydliště účastníků (§ 79 odst. 1 o.s.ř.).

S popsanou problematikou jsem se setkala v kauzách své klientky. Soudce v řízení ve věci péče o nezl. ustanovil otci-cizinci, jehož pobyt se nepodařilo zjistit, opatrovníka dle § 29 odst. 3 o.s.ř. a dítěti určil jméno navrhané klientkou a rozhodl rovněž o jeho svěření do výchovy klientce. Ve věci popření otcovství ke stejnému dítěti stejný soud žalobu vůbec neprojednal - podání bylo odmítnuto, neboť nesplňovalo zákonem dané podmínky - žalovaný nebyl řádně označen adresou bydliště. (Soud sám se pokusil zjistit adresu žalovaného dotazem na cizinecké policii, avšak bezvýsledně.)

O pravidlech pro určování **příjmení** dítěte hovoří zákon o rodině v ustanovení § 38 i zákon o matrikách v ustanovení § 19; v zásadě jde o tyto možnosti určení příjmení:

- k určení příjmení dítěte může dojít již před jeho narozením - na základě dohody rodičů o příjmení dětí při uzavírání sňatku;
- rodiče nejsou manžely, mají různá příjmení, svému dítěti zapíše do matriky jedno z nich dle své dohody při určení otcovství souhlasným prohlášením rodičů;
- otec dítěte není znám, dítěti se zapíše do matriční knihy narození příjmení matky, které měla v době narození dítěte.

V zákoně o matrikách v § 19 odst. 2 je rovněž uvedeno, že příjmení dítěte se zapíše i dle pravomocného rozsudku o určení otcovství. Toto ustanovení však není v souladu s občanským soudním řádem, který umožňuje spojit řízení o určení otcovství pouze s řízením o výchově a výživě dítěte (§ 113 o.s.ř.); o příjmení v tomto řízení soud rozhodovat nemůže. V praxi pak může nastat situace, že na základě pravomocného rozsudku o určení otcovství matrikářka vystaví nezl. dítěti nový rodný list s uvedeným otcem, avšak v kolonce „příjmení dítěte“ bude napsáno „nezjištěno“ případně „neurčeno“. Pokud se rodičům na příjmení dítěte nepodaří před

matričním úřadem dohodnout, je matrika povinna tuto skutečnost oznámit opatrovnickému oddělení soudu (§ 19 odst. 5 zákona o matrikách), který i bez návrhu zahájí řízení ve věci a dítěti příjmení určí. S popsanou situací jsem se setkala jedenkrát. Dítěti, které momentálně nemá příjmení v rodném listě uvedeno, je deset let a do této doby užívalo a v RL mělo zapsáno příjmení matky. Lze tedy předvídat, že soud při určování příjmení bude vycházet právě z této skutečnosti.

Soud dle § 49 zákona o rodině častěji rozhoduje při **neshodě rodičů o změně příjmení** (zřídka i jména).

Jméno a příjmení je součástí osobních práv a identity každého člověka; k jejich změnám by mělo docházet pouze ze závažných důvodů. Ke změně příjmení dítěte je potřeba souhlas obou rodičů. Pokud má být změněno příjmení dítěte staršího 15 let je nutný i jeho souhlas. V těchto řízeních soud neurčuje „nové“ příjmení, ale uděluje souhlas k požadované změně za odmítajícího rodiče.

Samotné rozhodování o změnách jména či příjmení náleží matričnímu úřadu (§ 74 zákona o matrikách) a probíhá ve správním řízení. Zákon o matrikách uvádí, že změnu příjmení povolí, je-li pro to vážný důvod, a dále výslovně stanoví, kdy změnu jména a příjmení nepovolí - pokud by změny jména a příjmení byly v rozporu se zájmy a potřebami nezletilého (§ 72 zákona o matrikách).

V praxi o změnu příjmení dítěte nejčastěji usilují matky, které uzavřely nové manželství a přijaly příjmení nového manžela. Pokud se navíc do nového manželství narodí děti, odlišuje se dítě z předchozího vztahu příjmením jako jediné z rodiny. Sjednotit příjmení v nové rodině bývá přáním matek, které věří, že touto změnou posílí soudržnost a dobré fungování nové rodiny. Odlišným příjmením se ale často trápí i postižené děti, které „v různosti jmen spatřují určitou nenormálnost své rodiny, stydí se za to, závidí druhým jejich normálnost, naléhají na změnu svého jména, nebo naopak přiosťřují konflikty a provokují, aby se odlišily a demonstrovaly svoji svébytnost“. (Matějček 1994:78)

Změnit příjmení dítěte často chtějí i matky neprovdané, které v době narození dítěte na matrice souhlasily, aby dítě neslo příjmení po otci, ale po rozchodu s ním to chtějí změnit. Své žádosti odůvodňují snadnějším vystupováním na veřejnosti (ve škole, na úřadech). Současně ale může být jejich snahou přispět změnou příjmení u dítěte k oslabení vazby mezi dítětem a otcem.

Při rozhodování o udělení souhlasu ke změně příjmení za jednoho z rodičů soud pečlivě zjišťuje, jaké jsou vztahy mezi dítětem a rodičem odmítajícím změnu, zda se tento rodič o dítě zajímá, stýká se s ním a ovlivňuje jeho výchovu. Rovněž se zohledňuje, jak se rodič podílí na zajišťování hmotných potřeb svého dítěte.

2.3 Spory o výchovu dítěte a styk s dítětem

Nejzávažnějšími spory rodičů jsou **spory, které souvisí s rozvodem, případně rozchodem rodičů**, kdy se rodičům nedaří oddělit své partnerské neshody, zklamání a averze od rolí rodičovských. Na uspořádání základních otázek týkajících se zajišťování výchovy a výživy dětí se rodiče nejsou schopni domluvit. Druhý rodič v těchto situacích přestává být členem tandemu, který dělá vše, aby společné dítě dobře prosperovalo, ale stává se protivníkem, kterého je třeba zcela porazit.

Právo nemůže konfliktům mezi rodiči a jejich krizím předcházet ani jim zabraňovat. Může však vytvářet rámec pravidel pro jednání v konfliktu a cestu řešení přijatelnou do budoucna pro všechny dotčené účastníky.

Podmínkou soudní úpravy poměrů rodičů k dětem je, že rodiče spolu nežijí – přesněji nepečují spolu o společnou domácnost a nezajišťují společně výchovu a výživu svých dětí. Soud může rozhodnout o zajišťování péče o děti takovýchto rodičů i bez návrhu (§ 50 odst. 1 zákona o rodině), ale ve většině případů se úprava domáhá jeden z rodičů (případně i oba souběžně) - řízení jsou zahajována na návrh.

Pokud rodiče jsou manželé a jeden z manželů nebo oba společně se domáhají rozvodu, pak zákon o rodině výslovně stanoví v § 26 odst. 1 zákona o rodině, že před rozhodnutím o rozvodu samotném musí být soudem upravena práva a povinnosti k jejich dítěti pro dobu po rozvodu.

V souladu s ochranou zájmů dětí zakotvenou v Listině základních práv a svobod a v Úmluvě o právech dítěte se i zákon o rodině snaží vhodnou právní úpravou alespoň do určité míry snížit nepříznivé dopady rozvodu pro dítě.

V § 24 odst. 2 zákon o rodině stanoví, že manželství nemůže být rozvedeno, bylo-li by to v rozporu se zájmy nezl. dětí manželů, danými zvláštními důvody. Zvláštními důvody pro zachování manželství rodičů může být především nepříznivý zdravotní stav dítěte a současně jeho silná fixace na oba rodiče. (Holub 2007:36)

Přesto zákonná překážka rozvodu nemůže zajistit, aby se např. o invalidní dítě museli osobně starat oba rodiče, a nemůže zabránit odchodu jednoho z rodičů ze společné domácnosti. Praktické promítnutí této „tvrdostní klauzule“ spatřuji spíše v materiální rovině problému, kdy se např. nerozvedená matka pečující o postižené dítě může domáhat výživného na svoji osobu po manželovi-otci, který neunesl tíhu osudu, rodinu opustil a věnuje se své profesi a sobě. Na místě samozřejmě je i úprava výživného na dítě.

Rovněž v předpise upravujícím postup soudu je sledována snaha o zachování manželství a rodiny - soud má vést manžele k odstranění příčin rozvratu a usiluje o jejich smíření (§100, odst. 2 o.s.ř.).

Dalším prvkem zvyšujícím ochranu nezletilého dítěte v souvislosti s rozvodem jeho rodičů je oddělení řízení o úpravě poměrů k dítěti od rozvodu, které zajistila poslední velká novela zákona o rodině v r. 1998; do té doby rozhodoval soud o obou záležitostech ve společném řízení.

Současná právní úprava garantuje, že o věcech dětí rozhodují výhradně speciálně školení soudci tzv. opatrovnického oddělení soudu, což je předpokladem pro vyšší míru kontinuity a jednoty rozhodování.

Novela dále rozšířila možnosti péče o nezletilé děti zavedením institutu střídavé a společné péče rodičů (podrobněji dále) a rozlišila rozvodové situace dle míry schopnosti a ochoty manželů řešit záležitosti spojené s rozvodem smírnou cestou - dohodami.

Základní úpravou rozvodu manželství zůstává tzv. sporný rozvod (§ 24 zákona o rodině), kdy soud může manželství na návrh některého z manželů rozvést, jestliže manželství je tak trvale a hluboce rozvráceno, že nelze očekávat obnovení soužití. Zvláště u manželství s nezletilými dětmi je úkolem soudu spolehlivě zjistit míru rozvratu manželství a možnosti udržení úplné rodiny; současně se soud zabývá příčinami rozvratu manželství.

Tzv. nesporný (smluvený) rozvod je upraven § 24a zákona o rodině. Soud rozvat nezkontroluje, ale presumuje a manželství rozvede za splnění předepsaných podmínek. Podmínkami je, že manželství trvalo alespoň jeden rok, manželé spolu nejméně šest měsíců nežijí, oba s rozvodem souhlasí a své budoucí vzájemné vztahy (pro dobu po rozvodu) upraví dohodami. Jde o vypořádání vzájemných majetkových vztahů, vyřešení otázky společného bydlení (např. který z manželů bude po rozvodu užívat původně společný nájemní byt) a v neposlední řadě o dohodu, jak budou rodiče zajišťovat po svém rozvodu výchovu a potřeby svých nezletilých dětí. Součástí dohod/smluv manželů může být i dohoda o poskytování výživného bývalé manželce/manželovi.

Rozvodový soud vyžaduje, aby manželé usilující o nesporný rozvod soudu předložili dohody o majetkovém vypořádání a bytové otázce s úředně ověřenými podpisy. Dohodu manželů o úpravě poměrů k dětem musí schválit opatrovnický soud; rodiče o tom předloží pravomocné rozhodnutí soudu.

I při schvalování dohody soud prověřuje, zda rodiči dohodnuté zajištění budoucí výchovy a výživy dítěte není v rozporu s jeho zájmy. Zvláště domluvené výživné by mělo odpovídat

potřebám dítěte i možnostem povinného rodiče. Opatrovnický soud v této otázce nemůže zohlednit další související ujednání rodičů např. o majetkovém vypořádání.

Rozsudky opatrovnického soudu tedy mohou mít dvě podoby:

- 1) soudem schválená dohoda rodičů o výkonu rodičovské zodpovědnosti k dětem
- 2) rozhodnutí soudu o výkonu rodičovské zodpovědnosti k dětem

U obou forem rozsudků je přípustné odvolání účastníků; nespokojenost v případech, kdy ve věci soud sám rozhoduje, lze logicky předpokládat častěji. Většinou se jeden z rodičů nebo i oba cítí rozhodnutím soudu poškozeni - rozhodnutí nevnímají jako spravedlivé či řešící podstatu sporu. V těchto případech spíše dochází k eskalaci konfliktu mezi rodiči.

Řízení před odvolacím soudem se od řízení soudu 1. stupně zásadně neliší, jde-li o výsledek, k němuž směřuje. V prvoinstančním řízení rozhoduje pouze jeden soudce, o odvolání účastníka rozhoduje senát složený ze tří soudců. Odvolací soud může věc vrátit soudu 1. stupně k doplnění dokazování a novému rozhodnutí, nebo může o odvolání rozhodnout sám. Buď shledá rozsudek 1. stupně jako správný a potvrdí jej, nebo jej změní. Dokazování u odvolacího soudu již neprobíhá v takovém rozsahu, soud však musí zjistit všechny změny, které nastaly od doby podání odvolání.

V obou případech se značně protahuje doba trvání řízení o záležitostech týkajících se dítěte. Čas však někdy může sehrát i pozitivní roli - emoce znepřátelených rodičů se mohou uklidnit, případně může jasněji vykristalizovat řešení konfliktu.

Rozhodnutí odvolacího soudu je konečné a nelze proti němu podat již žádný opravný prostředek. (V krajním případě je možné obrátit se na Ústavní soud s ústavní stížností, pokud bylo porušeno některé ze základních lidských práv.) To však neznamená, že takovéto rozhodnutí je neměnné. Změní-li se okolnosti u dítěte nebo rodičů, může soud rozhodnutí změnit. (Novák 2004:58)

U dohod rodičů lze očekávat dobrovolné plnění závazků a smluvených pravidel i omezení konfliktnosti do budoucna.

Avšak ne u všech rodičů, kterým se podařilo záležitost spojené s rozvodem vyřešit dohodami - tedy slušně a kultivovaně - lze počítat s kooperací na další výchově svého dítěte. Někdy se rodičům podaří dospět v základních bodech spojených s rozvodem (majetek, děti, bydlení) k dohodám a kompromisům díky trpělivé práci advokáta, advokátů, případně - nově - mediátora. Osobní setkání s rodiči však odhalí, jaké mezi nimi panuje napětí a negativní emoce,

a že prakticky nejsou schopni spolu vůbec komunikovat.

Je potom otázkou, jaký a zda vůbec má dítě takto křehce „dohodnutých“ rodičů kontakt s rodičem, kterému nebylo svěřeno do výchovy. Dovedu si představit, že takovýto kontakt může dobře probíhat mezi rodičem a již starším dítětem, které si udrželo k tomuto rodiči normální vztah (neodsoudilo jej např. za odchod od rodiny k nové partnerce) a kontakt s ním si prakticky určuje samo. Domnívám se, že u menších dětí je pro perspektivu kontaktů „nepečujícího“ rodiče s dítětem nezbytností pečlivě vypracovaná úprava jejich styku, která by byla součástí soudem chválené dohody rodičů.

Způsob zajišťování výchovy dítěte po rozchodu/rozvodu rodičů může mít dle zákona o rodině § 26 tyto základní podoby:

- dítě se nachází v **převážné péči jednoho z rodičů**, druhý rodič přispívá na jeho výživu a v omezenější formě se podílí na výchově prostřednictvím styků s dítětem. Styk dítěte s druhým rodičem může být rodiči dohodnut mimosoudně, nebo upraven rozsudkem (rozhodnutím o styku, příp. schválenou dohodou rodičů o styku);
- o dítě pečují oba rodiče formou **střídavé výchovy**, kdy každý z rodičů má dítě u sebe a stará se o něj konkrétně vymezené období (např. týden, měsíc);
- výchovu a potřeby dítěte zajišťují rodiče společně formou **společné výchovy**.

Zákonným předpokladem pro střídavou a společnou péči rodičů je, že oba rodiče jsou způsobilí vychovávat dítě, mají o výchovu svého dítěte zájem a forma výchovy je v zájmu dítěte, neboť tak budou jeho potřeby lépe zajištěny (§ 26 odst.2 zákona o rodině).

Společná výchova

Tuto netradiční formu výchovy umožňuje aplikovat zákon o rodině od r. 1998. Je variantou pro rodiče, kteří spolu již nežijí jako partneři, chtějí docílit rozvodu (jsou-li manželé), mají vzájemně velmi korektní vztahy a hodlají i do budoucna sdílet jednu domácnost. Na výchově a potřebách svého dítěte se v minulosti podíleli společně a tento stav chtějí zachovat.

V praxi je však institut společné výchovy užíván velmi vzácně, neboť patrně jen velmi málo

rodičů je ochotno a schopno takto řešit-neřešit partnerskou nespokojenost. Neznamená to, že by tyto formy soužití a péče o děti v reálném životě neexistovaly. Jistěže nemálo manželů-rodičů žije pouze „vedle sebe“, ale se svými dětmi, o které se společně starají. Patrně především kvůli dětem a zachování každodenního kontaktu s nimi nechce žádný z rodičů na svém životě (respektive na životě celé rodiny) nic zásadního měnit – tedy ani se rozvádět, a proto soudem stvrzovat fungující způsob péče o děti. Podstatné je, jak skutečně jsou tito rodiče vyspělí, vzájemně tolerantní, jak spolu před dětmi komunikují, jak druhého rodiče před dětmi prezentují, zda jsou schopni nezatahovat děti do svých konfliktů a jakou atmosféru v rodině vytvářejí.

Střídavá výchova

Formu výchovy střídavého pobytu dítěte u rodičů rovněž zavedla novela zákona o rodině v r. 1998. Střídavá výchova znamená, že dítě po určité časové období střídavě pobývá u každého ze svých rodičů; soud současně upravuje vyživovací povinnost rodičů na období, kdy dítě nemají u sebe.

Forma výchovy umožňuje dítěti žít s oběma rodiči – s oběma prožívat volné chvíle i každodenní radosti a starosti, i když ne současně. Předpokladem pro dobré fungování této formy péče o dítě opět je, aby rodiče měli překonány stavy averze k druhému a v zájmu svého dítěte byli schopni kompromisů a ústupků od svých představ, co je pro dítě nejlepší.

Rodiče by měli vnímat, že jsou za prosperitu svého dítěte zodpovědní společně a že oba jsou pro své dítě stejně důležití. „Svou rodičovskou zodpovědnost nemusí vykonávat spolu, ale ve vzájemném dorozumění.“ (Holub 2007:67) Rodiče by se měli shodnout na otázkách spojených s výchovou a vzděláváním dětí, jejich zájmovou činností, případně i na péči lékařské. Mělo by se jim rovněž dařit domlouvat se na zajišťování hmotných potřeb pro dítě - především těch nekaždodenních, jako je pořízení zimního ošacení a obutí, zaplacení školy v přírodě, zakoupení brýlí, kola atp.

V případě, že dítě již navštěvuje školu, je pro realizaci střídavé péče žádoucí, aby rodiče měli svá bydliště tak blízko u sebe, aby dítě mohlo navštěvovat stejnou školu, docházet do zájmových kroužků a stýkat se se svými kamarády.

Zákon o rodině výslovně nevyžaduje, aby se rodiče na střídavé výchově museli dohodnout, i když jistá úroveň jejich vztahů a komunikace musí být udržena. Soudní praxe s postupem času o střídavé výchově rozhoduje, i když není podporována oběma rodiči, a to především tehdy,

pokud je tato forma preferována samotným dítětem, pokud ji rodiče – i když ne bez obtíží – již prakticky realizují, případně pokud byla jako neoptimálnější uspořádání poměrů k dítěti doporučena soudním znalcem.

Je jisté, že výchovné působení rodičů, kteří praktikují střídavou výchovu proti svému přesvědčení, je mnohem snáze narušováno a klade zvýšené nároky na rodiče, ale i na děti.

Výhradní péče jednoho z rodičů

Je u nás zatím nejběžnější úpravou výchovy dítěte po rozvodu/rozchodu rodičů; ve většině případů zůstane dítě (děti) ve výchově matky. Není to však z důvodů, že by otcové neměli reálně možnosti získat dítě do výchovy, ale většina otců o svěřeni dítěte neusiluje.

Poměrně realistické a s mou profesní zkušeností korespondující se mi jeví vysvětlení této skutečnosti rodinným poradcem a soudním znalcem T. Novákem. Ten vychází ze statistického údaje, že na deset svěřeni dětí matkám připadá jedno svěřeni dětí otcům. Minimálně čtyři až pět mužů z deseti své děti do výchovy nechce. Mají je rádi, chtějí se s nimi vidět, chtějí se podílet na jejich výchově, ale přece jenom soudí, že „matka je matka“. Jejich postoj nepochybně rovněž ovlivňuje profesní nasazení a ambice, případně vztah s novou partnerkou, nebo „pouze“ pohodlnost a neochota vzít na sebe veškeré každodenní povinnosti spojené s péčí o dítě (vaření, praní, učení s dítětem...). Nejméně v jednom případě z deseti dětí jednoznačně preferují matku, což otec plně vnímá a o svěřeni dětí neusiluje. Následují dva až tři muži s ambivalentním postojem k převzetí dítěte do výchovy. Jejich hlavním motivem k tomu však je postrašit matku a přimět ji k setrvání v rodině a ve vztahu. „Devítku“ představují muži, kteří svým způsobem života vybočují z normálu a dítě jim nelze svěřit. Jde o různé alkoholiky, kriminální recidivisty, muže psychicky nemocné apod. Zbývá tedy jediný muž vážně usilující o svěřeni svého dítěte do výchovy. (Novák 2004:20-21)

Skutečností však je, že v ČR je vedena pouze základní statistika rozvodů manželství s dětmi a komu jsou děti svěřovány. Není evidováno, kolik procent otců žádá o svěřeni dítěte do výchovy, ale soud jejich žádosti nevyhoví. Již vůbec pak není známo, kolik otců by o výchově dítěte uvažovalo, ale kolegové, rodinní příslušníci, případně advokáti jim to rozmluví. (Bakalář 2002:101)

Pokud tedy oba rodiče usilují o svěřeni dítěte do své výchovy, musí soud pečlivě zjistit a uvážit, které výchovné prostředí bude pro vývoj dítěte nejpriznivější – který z rodičů je lépe schopen

dítě vychovat a lépe saturovat jeho potřeby. Soud přitom vychází z poměrů a okolností na straně dítěte a rodičů v době rozhodování.

Hlediska sledovaná soudem při rozhodování o svěřeni dítěte jednomu z rodičů jsou předmětem ustanovení § 26 odst. 4 a 5 zákona o rodině. Aby soud mohl rozhodnout v nejlepším zájmu dítěte, musí znát jeho potřeby. Ty vycházejí z věku dítěte, jeho pohlaví, zdravotního stavu, vztahu k rodičům, z povahových vlastností, zájmů a sklonů i způsobu přípravy na budoucí povolání. Na straně rodičů pak soud zkoumá hmotné podmínky pro zajištění výchovy dítěte (bydlení, zaměstnání, příjem, faktické možnosti věnovat se výchově dítěte) a především se snaží zjistit kvalitu a zralost osobnosti každého z rodičů, jejich zdravotní stav (včetně duševního zdraví), vztah k dítěti a výchovné schopnosti rodičů. Důležitou složkou výchovné způsobilosti rodičů je respekt k právu dítěte stýkat se s druhým rodičem, schopnost vést dítě ke správnému vztahu k druhému rodiči a schopnost a ochota dohodnout se na záležitostech dítěte s druhým rodičem.

I po svěřeni dítěte do péče jednoho z rodičů soudem mají nadále rodičovskou zodpovědnost oba rodiče. Rodič, který nemá dítě svěřeno do péče, může ovlivňovat jeho výchovu v omezenějším rozsahu prostřednictvím styku s dítětem.

V ustanovení § 26 odst. 4 zákona o rodině je přímo zakotveno právo dítěte na péči obou jeho rodičů a udržování pravidelného osobního kontaktu s nimi.

Na druhé straně rodič, kterému dítě nebylo svěřeno do výchovy, má právo na pravidelné informace o dítěti.

Při rozhodování o svěřeni dítěte soud dále přihlíží k citovým vazbám dítěte na sourozence, prarodiče a další příbuzné, neboť rozvíjení těchto vztahů je v zájmu dítěte, a rovněž zohledňuje, který z rodičů se do jejich rozchodu o dítě převážně staral a vychovával jej.

Úprava výživného

Současně s rozhodnutím o svěřeni dítěte do výchovy jednoho z rodičů soud zaváže druhého rodiče platit na dítě výživné.

Otázka výživného a jeho výše představuje v problematice úpravy práv a povinností rodičů k dítěti často velké pole pro spor rodičů. Neschopnost dohodnout se na způsobu zajištění výživy a všech dalších potřeb dítěte, nebo neochota a nezodpovědný přístup jednoho z rodičů ke své vyživovací povinnosti vůbec, bývá často důvodem k podání návrhu na úpravu práv poměrů k dítěti, i když v otázce výchovy dítěte neshoda mezi rodiči není.

Vyživovací povinnost rodičů k dětem je upravena v zákoně o rodině v §§ 85, 86, 96-99.

V ustanovení je zakotveno, že:

- vyživovací povinnost k dětem trvá, dokud děti nejsou schopny samy se žít;
- oba rodiče přispívají na výživu svých dětí podle svých schopností, možností a majetkových poměrů. Dítě má právo podílet se na životní úrovni svých rodičů;
- při rozsahu vyživovací povinnosti rodičů soud přihlíží k tomu, který z rodičů a v jaké míře o dítě osobně pečuje.

Výživné je určeno nejen na zabezpečení výživy dítěte v pravém slova smyslu, ale na zajištění všech jeho životních potřeb i všestranného rozvoje osobnosti. Plný obsah pojmu „výživné“ je někdy třeba rodičům vysvětlit, neboť jejich představou je právě jen úzký smysl slova.

Výživné je rodiči uloženo plnit v jednotlivě pravidelně se opakujících částkách (zpravidla měsíčně) k rukám pečujícího (oprávněného) rodiče.

Soud při určování výživného zjišťuje oprávněné potřeby dítěte a zkoumá schopnosti, možnosti a majetkové poměry povinného rodiče. Potřeby dítěte jsou odvislé od věku dítěte, jeho zdravotního stavu, nákladů spojených se studiem a zájmovou činností. Lze říci, že potřeby dítěte jsou současně odvislé od možností rodičů. Jsou-li možnosti rodičů omezené, má omezené možnosti aktivit a rozvoje – a tedy oprávněných potřeb – dítě těchto rodičů.

Většina rodičů se snaží poskytnout svému dítěti to nejlepší zajištění hmotných potřeb i co nejlepší přípravu na úspěšný produktivní život v dospělosti. Ne vždy se to však daří rodičům, kteří nevychovávali své dítě společně a kteří nepřekonalí vzájemnou nevraživost. Povinný rodič často vnímá výživné jako příspěvek na potřeby bývalé partnerky a nikoliv svého dítěte, proto je pro rodiče tolik obtížné se na něm dohodnout.

I pro soud je mnohdy nelehké zjistit skutečné příjmové a majetkové poměry rodičů, a to jak dobře prosperujících podnikatelů, z jejichž daňových přiznání nelze faktické příjmy spolehlivě zjistit, tak rodičů oficiálně nezaměstnaných, pracujících však bez smlouvy a prokazatelných příjmů. Soud se při určování výše výživného musí snažit zjistit celkovou životní úroveň a životní styl těchto rodičů; v některých případech výši výživného určuje z příjmů potencionálních, kterých by rodič mohl dosahovat vzhledem ke svému věku, zdravotnímu stavu, vzdělání a praxi.

Neméně složitou otázkou bývá vymahatelnost práva na výživné.

Úprava styku s dítětem

Jak jsem uvedla v závěru první kapitoly, mají děti, které i po rozchodu/rozvodu svých rodičů udržují vřelý a smysluplný **kontakt s druhým (nepečujícím) rodičem**, lepší předpoklad vyrovnat se s traumatem rozpadu své rodiny, respektive předpoklad být méně poznamenány rozvodem rodičů. To vyžaduje zájem druhého rodiče o kontakt s dítětem, podporu pečujícího rodiče a schopnost obou spolu komunikovat a na kontaktech se dohodnout. Stěží se to podaří rodičům, kde pečující rodič (tedy častěji matka), nebo rodiče oba mají tendenci se prostřednictvím dítěte dále deptat, vydírat a pokračovat v konfliktu. I prostá nechuť hovořit s bývalým partnerem koordinování kontaktů s dítětem značně komplikuje.

Jestliže se rodiče nejsou schopni domluvit, může styk nepečujícího rodiče s dítětem upravit soud (§ 27 odst. 2 zákona o rodině), pokud dojde k závěru, že takovýto styk je k prospěchu dítěte.

Zpravidla se této úpravy domáhá rodič, který se cítí být na svých rodičovských právech druhým rodičem omezován a poškozován, ale návrh může podat i pečující rodič, který kontakty dítěte s druhým rodičem v zásadě podporuje, ale dohody o styku jsou druhou stranou často nedodržovány či měněny, což vede ke sporům mezi rodiči a zhoršení atmosféry mezi nimi.

Při rozhodování o rozsahu (časovém rozvrhu) styku rodiče s dítětem soud postupuje obdobně jako při rozhodování o svěřením dítěte do výchovy. Konkrétní úprava styku by měla co nejlépe odpovídat okolnostem na straně dítěte i rodičů. Měla by tedy vycházet z toho, kolik má dítě let, jaký je jeho obvyklý denní režim, jaké má školní povinnosti a zájmové aktivity. Dále soud zjišťuje, jaký má dítě vztah k druhému rodiči, případně k dalším členům jeho domácnosti, v jakém rozsahu se druhý rodič o dítě chce starat a jak daleko od sebe rodiče žijí.

Tam, kde přetrvávají neshody mezi rodiči, doporučuje Matějček, aby se rodič vzdal víkendových návštěv ve prospěch delší doby vcelku (o prázdninách a svátcích), kterou může s dítětem strávit klidněji. Touto úpravou by mělo ubýt příležitostí k popouzení dítěte i možným střetům mezi rodiči. Druhý rodič má možnost prožít s dítětem kus obyčejného života v běžných přirozených podmínkách a má mnohem lepší předpoklady s dítětem se sžít a sblížit, než o nedělních návštěvách. (Matějček 1992:166)

Problematiku „víkendového rodičovství“ zmiňují i jiní odborníci. „Otec, který sice s dítětem udržuje kontakt během některých víkendů, ale v domácnosti není trvale přítomný, se chová jako člověk, který chce dítě zabavit, nikoliv jako rodič, jenž v každodenním soužití s dítětem sdílí všechno a představuje model toho, jak se chovat a jak řešit problémy. Angažovanost takového otce je stejná, jako angažovanost jiného příbuzného, který vezme dítě na výlet.“ (Matoušek 2005:65-66)

Účelem soudní úpravy styku je zajištění práva dítěte na péči obou rodičů, udržování pravidelného osobního kontaktu s oběma a posilování vzájemného vztahu. V některých případech je smyslem úpravy **odstranění odcizení mezi dítětem a nepečujícím rodičem**.

Soud v nich může rozhodnout, že styk rodiče s dítětem se bude (většinou po časově omezenou dobu) uskutečňovat za přítomnosti třetí osoby nebo na půdě odborného zařízení – jde o tzv. **asistovaný styk**.

Důvodem pro takové rozhodnutí bývají právě narušené vztahy mezi dítětem a nepečujícím rodičem, způsobené ovlivňováním druhým rodičem. O napravení těchto stavů, kdy je nepečující rodič dítětem odmítán, se pak snaží psychologové či psychoterapeuti, na jejichž pracovišti se mají tyto styky realizovat. Pokud je soudem kontakt rodiče s dítětem takto nastaven včas, je možné blok dítěte (zvláště u menších dětí) ještě odstranit.

Rovněž při rozhodování o styku otce s velmi malým dítětem, které k otci vztah a důvěru nemá (zná jej málo), upravuje soud jejich kontakt za přítomnosti osoby dítěti blízké - nejčastěji matky. Matka může proces přijetí otce dítětem velmi ovlivnit, a to oběma směry. Pokud mezi rodiči panuje nevraživost a soudem nařízené schůzky se odvíjejí v napjaté nepřátelské atmosféře, je pak vhodnější, aby soud jako třetí osobu určil emocemi méně zatíženou osobu - např. babičku dítěte.

2.4 Mimořádné prostředky pro ochranu práv

Soud má ještě další zákonné prostředky pro včasnou nápravu situací, kdy jeden z rodičů nemá možnost stýkat se s dítětem, nemůže ovlivňovat jeho výchovu a hrozí vzájemné odcizování - tedy těžko nahraditelná újma.

Pokud soud o úpravě poměrů k dítěti - včetně úpravy styku nepečujícího rodiče s dítětem - právě rozhodl, avšak lze velmi pravděpodobně předpokládat nespokojenost rodičů s rozhodnutím a jejich odvolání, může soud na návrh některého z účastníků řízení (rodičů i kolizního opatrovníka) vyslovit **předběžnou vykonatelnost rozsudku**, respektive jeho části upravující styk rodiče s dítětem podle § 162 odst. 2 o.s.ř.

(Rozhodnutí o povinnosti platit výživné je předběžně vykonatelné přímo ze zákona dle § 162 odst. 1 o.s.ř.)

Předběžně vykonatelné rozhodnutí je pro rodiče závazné bez ohledu na jejich odvolání a - v našem případě - kontakt rodiče s dítětem by se měl uskutečňovat.

Soud rovněž může upravit styk „omezeného“ rodiče s dítětem ještě před konečným rozhodnutím o úpravě poměrů rodičů k dítěti **předběžným opatřením** podle § 74, § 76 a § 102 o.s.ř. Soud o návrhu na předběžné opatření rozhoduje bezodkladně (nejpozději do 7 dnů od podání návrhu) a bez slyšení účastníků (pokud nerozhoduje v průběhu vleklého řízení dle § 102 o.s.ř., kdy rodiče již soudem vyslechnuti byli, ale řízení je odročeno za účelem provádění dalších důkazů, např. znaleckého posudku).

Navrhovatel je povinen nejen soudu vylíčit, ale i osvědčit (prokázat), že je třeba poměry účastníků (styk s dítětem) urychleně upravit zatímním rozhodnutím soudu. Takovýmto důkazem nejčastěji bývá zpráva kolizního opatrovníka vystihující situaci v rodině, případně záznam policie, svědčící o bránění v kontaktu s dítětem.

Rozhodnutí o předběžném opatření je rovněž předběžně vykonatelné a tedy závazné.

Výkon rozhodnutí

Většina rodičů je schopná rozhodnutí soudu respektovat a více nebo méně dodržovat i pravidla daná pro styk dítěte s druhým rodičem. Ne však rodiče ve velmi silném konfliktu, nebo rodič, kterému se nepodařilo vyrovnat se se ztrátou partnerského vztahu či nenaplněnou představou o rodinném životě vůbec.

V ustanovení § 272 a 273 o.s.ř. je upraven postup soudu proti tomu, kdo neplní povinnost uloženou rozhodnutím nebo soudem schválenou dohodou o výchově dětí.

Předpokladem k realizaci těchto opatření je, že rodič, kterému není umožňován kontakt s dítětem, tuto skutečnost soudu oznámí. Informace o porušování práv dítěte a nepečujícího rodiče může soudu podat i pracovník orgánu sociálně-právní ochrany dítěte.

V první fázi soud „nerespektujícího rodiče“ vyzve, aby soudní rozhodnutí plnil a poučí jej o dalších možných sankcích - ukládání pokut nebo odnětí dítěte.

Soud může požádat o součinnost také příslušný orgán sociálně-právní ochrany dítěte.

Pokud k nápravě nedojde, je soud dle § 273 odst. 1 oprávněn rodiči uložit pokutu až do výše 50.000,- Kč, a to opakovaně (za každý zmařený styk druhého rodiče s dítětem).

Soud má též procesní prostředky, jejichž cílem je napomoci řešení sporu rodičů smírnou cestou - může rodičům nařídít účast na mimosoudním smírčím nebo mediačním jednání nebo na rodinné terapii, a to na dobu nejvýše 3 měsíců.

Možnost uložení tohoto opatření je soudu dána již v průběhu řízení ve věcech dětí dle § 100 odst. 3 o.s.ř.

V případě nedodržování pravomocného rozsudku může soud dle § 273 odst. 2, toto opatření uložit „nerespektujícímu rodiči“. O zajištění součinnosti druhého rodiče zákon v rámci výkonu rozhodnutí nehovoří; patrně předpokládá jeho dobrovolnou spoluúčast.

Další způsob, který soud může k nápravě stavu zvolit, je stanovit ve spolupráci s odborným terapeutickým pracovištěm plán navykacího režimu, dle kterého by měl být umožněn postupný kontakt dítěte s (odmítaným) rodičem (§ 273 odst. 2b).

Krajním prostředkem při maření soudního rozhodnutí je dle § 273 odst. 3, odnětí dítěte tomu, u kterého dle rozsudku nemá být a jeho předání tomu, komu bylo podle rozsudku svěřeno do výchovy, nebo komu bylo přiznáno právo na styk.

Výkon rozhodnutí provádí a zajišťuje soud - soudní vykonavatel nebo přímo soudce – v součinnosti s orgánem sociálně-právní ochrany dětí. Společně se snaží, aby výkon proběhl co nejšetrněji k dítěti, aby se dítěti dostalo vysvětlení situace a v případě potřeby i odborná pomoc. Orgán sociálně-právní ochrany dětí může doporučit i odložení výkonu rozhodnutí.

Při vši snaze je zřejmé, že tato cesta zajištění práva - a to i práva dítěte na péči obou rodičů – je pro dítě nepříjemným a mnohdy až traumatickým zážitkem.

V praxi je obdobně obtížně realizovatelnou i možnost **změny výchovného prostředí z důvodů bránění oprávněnému rodiči ve styku s dítětem** tak, jak je zakotvena v § 27 odst. 2 zákona o rodině.

Pro většinu rodičů je tato klauzule přiměřeným alarmem pro jejich chování ve vztahu k druhému rodiči, avšak u zvlášť problematických případů je její naplnění reálné pouze při velmi včasném použití. Při vleklých sporech, kdy je navíc druhý rodič - důsledkem dlouhodobé manipulace pečujícího rodiče - dítětem silně odmítán, by měl soud při rozhodování o případném návrhu na změnu výchovného prostředí postupovat tak, aby jedno trauma dítěte nebylo nahrazeno jiným. Dítě by stěžejí situaci pochopilo, změnu prostředí by dlouho vnímalo jako masivní křivdu a toto „vykolejení“ by jej mohlo ohrozit na psychickém zdraví i životě.

„Je jisté, že za určitých okolností je rezignace na pokusy o kontakt s dítětem projevem hluboké rodičovské lásky.“ (Novák 2000:85)

Alternativou, doporučovanou psychology při velmi komplikovaných až prakticky nerealizovatelných stycích odmítaných rodičů s dětmi, je **udržování písemného kontaktu** dítěte (vyššího věku) s odmítaným rodičem. Dítě by mělo v soudem stanovených intervalech informovat tohoto rodiče o svých výsledcích ve škole, zájmové činnosti, návštěvě kulturních akcí, sportování, cestování atd. Dohled nad realizací korespondence, případně podávání dalších informací o dítěti, by soud uložil pečujícímu rodiči. Nařízení této formy kontaktu umožňuje § 26 v odst. 4 zákona o rodině. Rozsudek v takovémto případě může mít např. tuto podobu: „...Matce se dále ukládá povinnost zajistit každoročně o pololetí a po ukončení školního roku, aby nezletilá Kateřina písemně sdělovala otcí jakých studijních výsledků v uplynulém období dosáhla i jaká byla její zájmová a mimoškolní činnost.“

Matka by samozřejmě měla být schopná také dohlédnout na to, aby se v dopise neobjevila ironie nebo dokonce urážky druhého rodiče.

Domnívám se, že oboustranný (a ze strany odmítaného rodiče velmi opatrně a citlivě vedený) písemný kontakt nabízí alespoň střípek naděje, že odmítanému rodiči se podaří zaujmout své dítě, časem změnit jeho postoj ke své osobě a nakonec i znormalizovat vzájemné vztahy.

2.5 Dokazování v opatrovnickém řízení

Informace a důkazy potřebné k rozhodnutí soud získává v první řadě od rodičů dítěte prostřednictvím jejich písemných podání (návrhů, vyjádření), účastnických výpovědí a listin osvědčujících jejich tvrzení o poměrech svých a dítěte. Soud sám si rovněž obstarává informace a zprávy, které vypovídají o výdělkových, majetkových a sociálních poměrech účastníků řízení, nebo jsou pro rozhodování soudu jinak potřebné. (Např. při určování výše výživného soud někdy vychází ze zpráv úřadu práce o volných místech v tom kterém regionu a statistických informací ministerstva práce a sociálních věcí o průměrných příjmech v konkrétních profesích.) Téměř vždy soud žádá o vypracování výchovné zprávy o dítěti kolizního opatrovníka. Od zaměstnavatelů rodičů zjišťuje nejen jejich příjmy, ale i osobnostní charakteristiky. Důležité skutečnosti může soud zjistit dále např. výslechem svědků, z lékařských zpráv (nutný je souhlas účastníků), ale i zpráv policie, pokud zasahovala při vyhocených konfliktech mezi rodiči, nebo rodiče svým chováním (mimo rodinu) vybočují z normálu a mají problémy s dodržováním pravidel daných společnostmi.

Orgány státní správy a samosprávy i právnické osoby jsou povinny soudu požadované skutečnosti sdělit (§ 128 o.s.ř.) I případný svědek by měl se soudem spolupracovat; možnost odepřít výpověď je upravena v ustanovení § 126 o.s.ř.

Názor dítěte

Při rozhodování o výchově nebo styku dítěte s rodičem by měl soud vždy **zjistit názor samotného dítěte** a přihlížet k němu dle věku a rozumové vyspělosti dítěte.

Právo dítěte vyjadřovat se ke všemu, co se ho osobně týká (zejména u soudního řízení), a povinnost dospělých věnovat takovému vyjádření patřičnou pozornost, zakotvuje Úmluva o právech dítěte v čl. 12. V našem právním řádu (ve vztahu k řízení o výkonu rodičovské zodpovědnosti k dětem) je tento článek promítnut v zákoně o rodině (§ 31 odst. 3), v zákoně o sociálně-právní ochraně dětí (§ 8 odst. 2) i v o.s.ř. (§ 100 odst. 3). Žádná konkrétní věková hranice pro domáhání se těchto práv stanovena není; hranice je dána pouze vymezením kritérií, které by dítě mělo splňovat, tedy že „je schopno s ohledem na stupeň svého vývoje vytvořit si vlastní názor a posoudit obsah opatření jeho se týkajících.“

Podmínkou realizace práva dítěte „být slyšeno“ je, že dítě má dostatek informací, na základě kterých si svůj názor může vytvořit. Právo dítěte na informace je garantováno Evropskou úmluvou o výkonu práv dětí v čl. 3; odpovědnost za realizaci těchto práv nesou dle Úmluvy soudy (čl. 6). Podle čl. 10 má povinnost informovat dítě, vysvětlit mu důsledky vyhovění jeho názoru a zjišťovat názory dítěte zástupce dítěte (kolizní opatrovník) ustanovený soudem pro řízení. Tato povinnost je odražena v zákoně o sociálně-právní ochraně dětí, který v § 8 odst. 3 opravňuje orgán sociálně-právní ochrany dětí (ukládá mu) poskytnout dítěti přiměřeně k jeho věku informace, které se jej v soudním řízení týkají.

Mám za to, že úlohu názoru dítěte nelze opomenout především v těch opatrovnických řízeních, ve kterých se rodiče na základním uspořádání svých práv a povinností k dítěti nejsou schopni dohodnout (včetně rozsahu styku nepečujícího rodiče s dítětem) a také tehdy, když dítě kontakt s druhým rodičem z nějakého důvodu odmítá.

Soud tedy musí nejdříve vyhodnotit otázku, zda dítě je schopno formulovat své názory. Pokud tomu tak v daném případě je, pak se názor dítěte zjišťuje způsobem, který odpovídá věku a rozumové vyspělosti dítěte.

Ohledně způsobu zjišťování názoru dítěte platilo, že soud jej zjistil buď prostřednictvím jeho zástupce, nebo příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dětí, nebo výslechem dítěte.

Novela o.s.ř. (č. 295/2008 Sb.) účinná od 1.7.2009, vyjádřila vzájemný vztah těchto způsobů zjišťování názoru dítěte tak, že **primárním je výslech dítěte soudem**, pouze ve výjimečných případech lze názor dítěte zjistit prostřednictvím zástupce dítěte (rodiče, kolizního opatrovníka, poručníka), znaleckého posudku nebo orgánu sociálně-právní ochrany dětí.

Výslech dítěte lze provádět jak za přítomnosti jiných osob, tak i bez ní. K výslechu bez přítomnosti dalších osob (např. rodičů) soud přistoupí tehdy, pokud by jejich přítomnost mohla dítě natolik ovlivnit, že by se obávalo vyjádřit svůj skutečný názor.

Pro soudce má zjištění názoru dítěte příznivý efekt, neboť vede k lepšímu zjištění stavu věci. Pro dítě má rovněž v zásadě pozitivní dopad, neboť dává dítěti pocit, že jeho názor je důležitý a že není pouze pasivním pozorovatelem událostí, které se ho zásadním způsobem týkají.

K otázce zjišťování názoru dítěte je však nutné přistupovat s jistou opatrností, neboť výpověď dítěte může být výrazně ovlivněna rodičem, na kterém je dítě závislé a který má tendenci dítě ovládnout. Dítě si tento rodič snaží získat lepším materiálním zajištěním, menšími nároky na něj při výchově, nebo cíleným vytvářením jeho negativního postoje k druhému rodiči. Pohovorem s takto zmanipulovaným dítětem soud „vlastní názor“ dítěte nezjistí.

Někdy naopak dítě zcela odmítne vyjádřit své přání ve snaze nezranit žádného ze svých rodičů a k oběma si zachovat loajalitu.

V takových případech je na místě, aby soud zkoumal názor dítěte prostřednictvím odborníka z oboru dětské psychologie, nebo přímo soudního znalce, kterého pověří, aby odkryl opravdový názor dítěte a zhodnotil dosavadní působení obou rodičů na toto dítě, s ohledem na jejich výchovnou způsobilost. (Novák 2004:54)

Relevanci názoru dítěte soud posuzuje v každém případě individuálně; žádná právní norma soudu neurčuje, nakolik zjištěný názor dítěte při rozhodování respektovat. Kritériem respektování by měl být princip nejlepšího zájmu dítěte, který je však v mnoha případech obtížně definovatelný. V některých státech je stanoven konkrétní věkový limit dítěte, kdy jeho názor již je pro soud určující. Např. v zemích severní Evropy (Finsko, Švédsko) je respektováno přání dětí od 12 let, pokud jeho volba není výslovně škodlivá. (Kristková, 2005:78)

Znalecký posudek

Ve sporných případech, kdy oba rodiče usilují o svěřeni dítěte do své péče a současně se jeví, že oba budou schopni výchovu dítěte zajistit, si může soud - jako jeden z důkazních prostředků a důležitých podkladů pro rozhodování - vyžádat dle § 127 o.s.ř. znalecký posudek k problematice.

O stanovisko znalce se soud často opírá i při „porozvodovém“ rozhodování o stycích rodiče s dítětem tam, kde spory rodičů pokračují, rodiče výchovné schopnosti druhého snižují, nebo vztah dítěte a nepečujícího rodiče je zhoršen.

Znalcem v těchto případech bývá zejména psycholog, dětský psycholog; někdy je třeba i vyjádření psychiatra. Soudce konkrétního znalce vybere ze seznamu znalců vedeného u příslušného Krajského soudu a ustanoví jej pro dané řízení usnesením. Rodiče se v tuto chvíli mohou k jeho osobě vyjádřit. Pokud je jim např. známo, že znalec je sousedem prarodičů ze strany otce, mohou oba (spíše matka) podat soudu námitku o jeho nepodjatosti. Soud by patrně tuto námitku uznal a ustanovil znalce jiného.

Soud znalci určuje, koho má vyšetřit (okruh zkoumaných osob může zahrnovat např. i nové partnery rodičů, prarodiče), jaké konkrétní otázky má znalec soudu zodpovědět a dokdy by měl posudek soudu předložit.

Otázky znalci např. zní: Jaký je vztah dítěte k otci a matce a na základě čeho se vytváří? Který z rodičů má lepší předpoklady a podmínky k zajištění výchovy dětí? Ovlivňuje negativně některý z rodičů dítě proti druhému?

Znalec si v první řadě prostuduje zapůjčený soudní spis a poté pracuje se členy rozpadlé rodiny, které odděleně vyšetřuje. V některých případech znalec navíc sleduje interakci dítěte a rodiče při jejich konfrontaci.

Kromě pozorování a rozhovoru znalec používá psychologické diagnostické metody - testy, jejichž výběr je na uvážení znalce a specifických nárocích každého případu.

Znalec soudu předloží vypracovaný posudek a většinou bývá i přizván k jednání, kde zodpovídá dotazy soudu a účastníků a své poznatky a doporučení může dovysvětlit.

Při posuzování výchovných předpokladů by znalec měl sledovat kritéria výchovných schopností

rodičů tak, jak jsou dána v § 26 odst. 4 a 5 zákona o rodině a jak byla specifikována a dle závažnosti a důležitosti uspořádána odborníky v psychologii za léta praxe:

1. Osobnost rodiče – výchovu dítěte a roli vzoru pro dítě má určovat psychicky zdravější rodič. Předpokladem je citová a psychosociální zralost osobnosti.
2. Vztah rodiče k dítěti – upřednostnit rodiče, který dítě miluje zdravou nesobeckou láskou, zaměřenou na rozvoj a štěstí dítěte.
3. Charakter, morálka a struktura mravních norem rodičů – vzor pro formování charakteru dítěte.
4. Respekt k právu dítěte stýkat se s druhým rodičem.
5. Vztah dítěte k rodiči – schopnost rodiče uspokojovat potřeby dítěte.
6. Vzor pro vytvoření sociální, zejména sexuální role, identity.
7. Úroveň vzdělání a inteligence rodiče.
8. Šíře rodinného zázemí – vztahy s prarodiči a dalšími příbuznými příznivě ovlivňují všestranný rozvoj dítěte a jeho pocit životní jistoty.
9. Kontinuita prostředí pro dítě – uchování svazků a vztahů s blízkými osobami a prostředím.
10. Socioekonomický status – hmotné podmínky rodiče a předpoklady, jakou životní úroveň může dítěti zajistit (bydlení, strava, lékařská péče, více podnětů pro rozvoj, vzdělání).

Posuzovatel při výběru vhodnějšího rodiče pro výchovu dítěte bude zohledňovat i věk, pohlaví a nadání dítěte. Ve vztahu k tak závažnému rozhodování o budoucnosti dítěte by skutečně měl upřednostnit takzvané „vyšší hodnoty“, které jsou velmi důležité pro orientaci našeho myšlení, cítění i jednání. Vybraný rodič by měl mít lepší předpoklady pro rozvoj vyšších, příznačně lidských stránek osobnosti a postojů dítěte, jako je respekt k právům druhých, prosociální chování, empatičnost, sebekritičnost, cílevědomost, tvořivost, vzdělanost, odvaha... (Bakalář 2006:15-25)

Soud závěry znaleckého posudku zhodnotí ve spojení s ostatními provedenými důkazy. Názor znalce není pro soud závazným, ve většině případů však o něj své rozhodnutí opírá.

Rodiče mnohdy se znaleckým posudkem spokojeni nejsou. V těchto případech může soud nařídit tzv. revizní posudek vypracovaný jiným odborníkem - znalcem.

Náklady za vyhotovení znaleckého posudku jsou dány vyhláškou ministerstva spravedlnosti, pohybují se v částkách asi od 7.000,- Kč výše a soud je ve většině případů uloží uhradit

rodičům. Pouze výjimečně, kdy oba rodiče mají např. pro zdravotní handicap velmi nízké příjmy, nese tyto náklady stát.

Závěrem této kapitoly bych chtěla uvést, že dle mého mínění nabízí náš právní řád dostatek prostředků, kterými lze upravovat a napravit záležitosti dětí, na kterých se rodiče nejsou schopni či ochotni dohodnout. Má k dispozici i instituty k zajištění práva dětí na péči obou rodičů (resp. kontaktu s nimi) a současně k zachování práva rodiče podílet se na výchově svého dítěte.

Jak jsem již zmínila v druhé části mé práce, je stát povinen podniknout veškerá opatření k ochraně rodinného života – tedy naplnění práv dětí a rodičů garantovaných Listinou práv a svobod i Úmluvou o právech dítěte. Proto je v i rodinněprávních sporech někdy nutné uplatňovat také mimořádné prostředky o.s.ř., jako je předběžné opatření, předběžná vykonatelnost rozsudku či různá donucovací opatření (výkon rozhodnutí) s maximální rychlostí a důsledností.

3. Úloha orgánu sociálně-právní ochrany dítěte

3.1 Vymezení pojmu

Ochrana dítěte zahrnuje ochranu rozsáhlého souboru práv a oprávněných zájmů dítěte, a je proto upravena v různých právních odvětvích a právních předpisech a stvrzena mezinárodními dokumenty; z pohledu ústavních principů zejména Listinou základních práv a svobod a Úmluvou o právech dítěte.

Dítěti je ochrana poskytována především v prostředí rodiny při výchově. Pokud však rodina z nějakého důvodu dobře nefunguje, musí funkci ochrany dítěte na sebe převzít společnost.

Sociálně-právní ochrana dětí představuje zajištění práva dítěte na život a příznivý vývoj, na rodičovskou péči a život v rodině, na identitu, ochranu před tělesným či duševním násilím, zanedbáváním či zneužíváním, a určuje tak vztah státu a jeho orgánů k rodině, dětem a k výkonu rodičovské zodpovědnosti. Stát je za ochranu dětí odpovědný. (Novotná 2007:19)

3.2 Právní rámec

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí (dále zákon o SPO) **tvorí nejdůležitější právní rámec, který umožňuje příslušným orgánům státu sociálně-právní ochranu dětí realizovat**; určuje, kdy stát může vstoupit do soukromí rodinného života, upravuje ochranu dětí v různých životních situacích, představuje soubor různých opatření a nástrojů, které je třeba vhodně a včas používat v zájmu dítěte.

Kromě ustanovení tohoto speciálního zákona pracují orgány a instituce, včetně orgánu sociálně právní ochrany dětí - dále jen OSPOD - s dalšími právními předpisy, které promítají ochranu a zajištění práv dítěte, jako je zákon o rodině, trestní zákoník, zákon o soudnictví ve věcech mládeže, zákon o důchodovém pojištění, zákon o opatřeních k ochraně před škodami způsobenými tabákovými výrobky, alkoholem a jinými návykovými látkami, a další. (Novotná 2007:7,19)

Sociálně-právní ochranou dětí se dle § 1 zákona o SPO rozumí zejména:

- ochrana práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu,
- ochrana oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění,
- působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny.

Sociálně-právní ochrana se poskytuje dětem mladším 18 let, které mají v ČR trvalý pobyt nebo se zde zdržují, bez jakékoliv diskriminace podle rasy, barvy pleti, jazyka, pohlaví, národnosti, etnického nebo sociálního původu.

Sociálně-právní ochranu vykonávají:

- Ministerstvo práce a sociálních věcí, do jehož kompetencí patří péče o rodinu a děti obecně,
- Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí se sídlem v Brně, který zajišťuje ochranu dětí ve vztahu k cizině,
- **krajské a obecní úřady, kterým zákon ukládá nejvíce povinností v ochraně dětí a pomoci rodičům, neboť jsou s nimi v nejbližším kontaktu, znají místní podmínky a problémy a mohou včas činit potřebná opatření,**
- právnické a fyzické osoby, které získaly pověření k vymezeným činnostem sociálně-právní ochrany (občanská sdružení, nadace, církve).

Vůdčím pravidlem pro činnost OSPOD je princip **preventivního působení** na rodinné vztahy, jsou-li zasaženy tak, že intervence veřejné moci přichází v úvahu. Cílem sociálně-právní ochrany je též sanace rodin.

3.3 Oblasti činností OSPOD

Oblasti činností OSPOD, které v přenesené působnosti vykonávají obecní úřady a magistráty, lze velmi zjednodušeně rozdělit do tří základních oblastí:

- na činnosti směřované rodinám s dětmi, které nemají příznivé podmínky pro život, ve kterých **dětem a jejich výchově rodiče nevěnují potřebnou péči**, děti jsou zanedbávané, či dokonce je s nimi špatně zacházeno. Děti z takto nepodněného prostředí se později samotné začnou dopouštět závadového chování - záškoláctví, majetkové trestné činnosti apod. Do této skupiny bych zařadila i sociálně-právní ochranu dětí, u kterých byla soudem nařízena ústavní výchova a ochranná výchova;
- činnosti související se zajišťováním, zprostředkováním a sledováním **náhradní rodinné péče u dětí**, jimž péči z různých důvodů neposkytuje vlastní rodina;

- činnosti vyplývající z funkce (kolizního) **opatrovníka a poručníka** v případech, kde se předpokládá kolize zájmů rodičů a dítěte, při správě majetku dítěte, v řízeních správních a trestních, pokud rodiče dítěte zemřeli, byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti nebo nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu.

4.4 Postavení OSPOD při řešení sporů rodičů

Při řešení sporů o děti může mít OSPOD postavení orgánu sociálně-právní ochrany dětí i opatrovníka. V rámci těchto dvou rolí se musí pohybovat a plnit úkoly.

Povinnosti a práva opatrovníka jako zástupce dítěte-účastníka řízení (§ 17 zák. SPO) vyplývají zejména z ustanovení občanského soudního řádu, která upravují procesní práva a povinnosti účastníka řízení (právo činit návrhy, vyjadřovat se k důkazům, účastnit se jednání, povinnost sdělit na vyzvu soudu v určeném termínu svoje stanovisko, povinnost předložit soudu požadované důkazy apod.). Speciální povinnosti opatrovníka dítěte v soudním řízení pak upravuje čl. 10 Evropské úmluvy o výkonu práv dětí (č. 54/2001 Sb.m.s.), zejména povinnost poskytnout dítěti informace a vysvětlení a povinnost zjišťovat názory dítěte a zprostředkovat je soudu, jak jsem již zmínila v předchozí části práce.

Povinnosti OSPOD při pomoci v řešení sporů rodičů o dítě a jeho výchovu jsou upraveny v ustanoveních zákona SPO takto:

- OSPOD je povinen **poskytnout pomoc dítěti**, které se na něj (případně na jiné instituce - školu, linku bezpečí apod.) obrátí; dítě má právo požádat o pomoc i bez vědomí rodičů. OSPOD bere při své činnosti v úvahu přání a pocity dítěte s přihlédnutím k jeho věku a vývoji. OSPOD informuje dítě přiměřeně k jeho věku o všech závažných věcech, které se týkají jeho osoby (§ 8 zákona SPO).
- OSPOD je povinen (v rozsahu své působnosti a pověření) **poskytnout rodiči při výkonu jeho práv a povinností pomoc**, pokud o ni rodič požádá (§ 9 zákona SPO). Může jít například o pomoc při řešení výchovných či psychických problémů dětí reagujících na konfliktní prostředí v rodině či odchod jednoho z rodičů. Pomoc může mít též formu sepsání různých návrhů, poskytnutí informací o možnostech hmotné pomoci od státu a zprostředkování této pomoci v situaci, kdy se jeden z rodičů na

potřebách dítěte a nákladech domácnosti přestane podílet (po odchodu). Velkým problémem po rozchodu partnerů někdy bývá potřeba urychleného zajištění bydlení pro osamocenou matku a dítě. Tuto pomoc se OSPOD snaží vyjednat u poskytovatelů ubytovacích sociálních služeb a v zařízeních Charity – azylových domech pro matky.

Velkou pomocí, která může přispět ke zklidnění situace mezi rodiči (a tím i zklidnění situace dítěte), je pomoc při vyjednávání dohod rodičů ve vztahu k péči o společné dítě.

- OSPOD je povinen **působit na rodiče**, aby plnili povinnosti vyplývající z rodičovské zodpovědnosti, a projednat s nimi odstranění nedostatků ve výchově dítěte (§ 10, odst. 1 pís. b), c).

V rámci **preventivní a poradenské činnosti** je třeba, aby pracovník (nejčastěji pracovnice) OSPOD na rodiče již při prvním kontaktu působil tak, aby k některým problémům vůbec nedošlo, nebo aby problémy nenarůstaly.

Rodiče by se od pracovníka OSPOD měli dozvědět **podrobné informace o právní úpravě práv a povinností rodičů vůči dítěti a vůči sobě navzájem**, se zdůrazněním, že i po svém rozchodu **zůstávají rodiči společného dítěte**. Mělo by jim být též zdůrazněno, že jejich právo a povinnost **společně vychovávat dítě i po rozchodu je především právem jejich dítěte**.

Rodiče by měli být ze strany OSPOD **upozorněni na škodlivé důsledky pro dítě**, pokud nezvolí smírnou cestu, nebudou respektovat soudní rozhodnutí nebo budou dítě popouzet proti druhému rodiči či negativně se o něm před dítětem vyjadřovat. S rodiči by měl OSPOD pracovat tak, aby si uvědomili, že své další kroky a **chování musí přizpůsobit především zájmům dítěte**.

OSPOD by též měl být schopen rodičům **poskytnout informace o možnosti řešení jejich sporu alternativním způsobem, který nabízí mediace**. Měl by být schopen vysvětlit rodičům výhody tohoto způsobu řešení konfliktu i poskytnout kontakt, kde o tuto (převážně placenou) službu mohou požádat.

(Mediace je způsob řešení konfliktu za přítomnosti nestranné, neutrální třetí osoby, kterou je speciálně vyškolený mediátor. Ten využívá svých specifických komunikačních dovedností při jednání s rodiči s cílem, aby sporné strany pochopily zájmy druhého, aby byla vyjasněna nedorozumění a aby strany dospěly k oboustranně přijatelnému řešení sporu.)

Při velmi špatné komunikaci rodičů, případně narušení vztahů mezi dítětem a některým z rodičů, by pracovník OSPOD měl být schopen rodičům **nabídnout profesionální**

terapeutickou pomoc např. v rodinné poradně či na jiném odborném pracovišti, které v místě bydliště rodiny tuto pomoc a péči poskytuje.

V případě, že rodiče odbornou pomoc dobrovolně nevyhledají, ale přitom bez ní nejsou schopni řešit problémy spojené s výchovou svého dítěte (např. při styku dítěte s rodičem), může OSPOD rodičům ve správním řízení **uložit povinnost pomoc odborného poradenského zařízení využít** (§ 12 odst. 1, pís. b).

Pokud **rozsudek soudu** o úpravě poměrů k dítěti - zvláště o stanovení styku rodiče s dítětem - **není dodržován** (je porušován opakovaně), je OSPOD povinen **informovat o tom soud** a též zvážit podání podnětu na změnu výchovného prostředí ve smyslu § 27 odst. 2 zákona o rodině (§ 14 odst. 3 zákona SPO), případně podání podnětu na uložení napomenutí rodičům či stanovení dohledu nad výchovou dítěte ve smyslu § 43 zákona o rodině. Napomenutí rodičům i dohled může OSPOD uložit i sám ve správním řízení (§ 13 zákona SPO).

Dle § 52 zákona SPO jsou pracovníci OSPOD **oprávněni** navštěvovat dítě a rodinu v bydlišti a zjišťovat v místě bydliště, ve škole, školce, u pediatra, jak se rodiče o dítě starají, v jakých sociálních podmínkách dítě žije a jaké má chování.

Rodiče jsou dle § 53 zákona SPO povinni s pracovníky OSPOD spolupracovat a rovněž umožnit návštěvu obydlí, kde dítě bydlí, nebo by mělo pobývat v rámci styku s rodičem. Instituce a zařízení, od kterých se OSPOD snaží získat informace o péči o dítě, jsou povinny požadované údaje sdělit.

O dětech zařazených do evidence vede OSPOD (v souladu s ustanoveními zákona SPO) spisovou dokumentaci, která obsahuje osobní údaje dětí a rodičů, záznamy pořízené z jednání s rodiči a z šetření v rodině, veškerá došlá podání a zprávy, které se týkají dítěte, a rovněž kopie zpráv, které OSPOD předkládá na výzvu soudu či jiným orgánům, se kterými má povinnost spolupracovat.

Pracovníci OSPOD jsou dle § 57 zákona SPO vázání důslednou **mlčenlivostí** o všech skutečnostech, se kterými se při výkonu své práce seznámili.

V souvislosti se spory rodičů nebo jejich rozvodem může být vzato dítě do péče (evidence) OSPOD nejčastěji na základě:

- návštěvy rodiče, žádajícího o informace či pomoc,
- usnesení soudu o ustanovení opatrovníkem dítěte v řízení o výkonu rodičovské zodpovědnosti, které je spolu s návrhem rodiče/rodičů, případně i s předvoláním k jednání ve věci, OSPOD doručeno. (Jeví se mi, že v praxi je častější tento druhý způsob.)

Kromě zaslání výše popsaných dokladů soud většinou uloží opatrovníku, aby vypracoval a do jednání soudu předložil zprávu o poměrech dítěte a současně se vyjádřil k návrhu rodiče, nebo k dohodě navržené rodiči ke schválení. Podle věku dítěte a situace v rodině vyplývající z návrhu, může soud rovněž žádat o provedení pohovoru s dítětem a zjištění jeho stanoviska k situaci či navrhovanému řešení. (Někteří soudci sami předvolávají starší děti ke každému jednání v jejich věci.)

Poměry na straně dítěte a jeho rodičů zjišťuje pracovník OSPOD standardně pohovorem s rodiči, dotazováním ve školce či škole, kterou dítě navštěvuje, u lékaře dítěte a případně u kolegů - poskytovatelů sociálních dávek rodinám.

Dle mých poznatků je dobré hovořit s oběma rodiči současně, neboť rodiče jsou takto nuceni podávat objektivní informace a také mohou na vzájemné výtky ihned reagovat; ne vždy jsou však rodiče ke společnému jednání svolní.

Hodně informací o životě rodiny získá pracovník OSPOD návštěvou v jejich bydlišti; jde však již o poměrně značný zásah do soukromí rodiny. Šetření v bydlišti rodičů je proto prováděno spíše v důvodných případech, kdy např. oba rodiče usilují o svěření dítěte do péče, nebo vzájemně zpochybňují kvalitu svých obydlí s ohledem na potřeby dítěte, nebo je toto šetření vyžadováno soudem. Místní šetření je prováděno také na těch adresách, kde pracovník OSPOD předpokládá rodinu sociálně slabou a více problémů k řešení.

Pohovor s dítětem provádí pracovník OSPOD bez přítomnosti rodičů a může jej provést v kanceláři OSPOD, v bydlišti dítěte nebo ve školském zařízení (a to i bez předchozího vyrozumění rodičů). O žádném z těchto prostředí nelze říci, že je zcela optimální. V domácí prostředí může být vyjádření dítěte ovlivněno blízkostí jednoho z rodičů, ve škole zase může vzbudit nechtěný zájem spolužáků. Pokud tedy zvolí pracovník OSPOD k pohovoru s dítětem svoji kancelář, měl by o plánovaném kroku informovat i rodiče, který dítě momentálně nemá v péči s tím, že rodiče mohou dítě přivést společně (je-li to možné) nebo mohou být oba dítěti nablízku před i po pohovoru. Tím se pracovník OSPOD může alespoň pokusit zmírnit případný vliv rodiče, který se o dítě stará a přivede jej.

Formu vedení pohovoru určuje především věk dítěte a charakter problémů a obtíží v rodině. Při vnímání a hodnocení projevů dítěte by pracovník OSPOD měl mít na zřeteli, že některé projevy dětí mohou být důsledkem jejich obranných mechanismů, a že dojem jejich „vyrovnanosti“ s rozchodem rodičů je jen zdánlivý. Děti také často situace posuzují „černobíle“- např. v případě rozchodu rodičů je špatný ten, který rozchod „zavinil“ nebo odešel a dobrý je ten „raněný“ a „opuštěný“. Tomu pak dítě projevuje větší oddanost a péči. Někdy se dítě k osobám svých rodičů zcela odmítne vyjadřovat. Je proto velmi dobré, pokud pracovník OSPOD dovede při práci s dětmi (ale i dospělými) používat některé **speciální techniky**, pomoci nichž může jednak zjistit podstatné informace, jednak lépe porozumět tomu, co dítě prožívá.

Techniky zaměřené na práci s dětmi vycházejí ze hry a symbolických vyjádření, což lépe odpovídá úrovni myšlení dítěte, než verbální, pojmové vyjadřování. Navíc je tento způsob práce pro děti zábavnější a k nim šetrnější. (Zakouřilová 2008:57-66)

Na základě poznatků zjištěných šetřením si pracovník OSPOD utvoří představu, jak je o dítě pečováno, který z rodičů tuto péči převážně (výhradně) zajišťuje, případně i jaké vztahy má dítě k rodičům. Pracovník informace zpracuje do výchovné zprávy, jejíž součástí již může být vyjádření k návrhu či dohodě rodičů, případně vlastní návrh na optimální úpravu poměrů k dítěti. Pracovník OSPOD také může své stanovisko vyslovit až u jednání - se znalostí dalších důkazů k věci.

Pokud soud schválí dohodu rodičů, nebo rodiče přijmou úpravu výchovy a výživného podle rozhodnutí soudu, úloha pracovníka OSPOD v roli kolizního opatrovníka skončí. Mnohdy je však potřebná další (a opakovaná) intervence sociálního pracovníka v případech, kdy jsou rodiče stále zahlceni emocemi, nejsou schopni dohodnout se na záležitostech spojených s výchovou společného dítěte a vážne nebo vůbec neprobíhá kontakt dítěte s druhým rodičem. Cílem těchto intervencí je obnovení komunikace mezi rodiči, zajištění, aby oba rodiče mohli vykonávat svoji rodičovskou roli a především zmírnění zátěže pro děti těchto rodičů.

Od pracovníka OSPOD se očekává, že bude velmi dobře orientován v právní rovině problémů a bude mít poznatky i z dalších společensko-vědních oborů – především z psychologie a pedagogiky.

K tomu, aby vedl vyjednávání mezi znesvářenými rodiči, potřebuje mít i značné komunikační dovednosti a schopnost naslouchat. Výhodou jsou i znalosti některých technik používaných v mediaci.

Důležitým je přimět ke spolupráci oba rodiče, zjistit co a proč vlastně chtějí, pomoci jim získat

náhled na situaci, případně pochopit chování (zájmy) druhého rodiče. Dobré je také navést rodiče k zamyšlení, jak se asi v probíhajícím konfliktu rodičů cítí jejich dítě.

Sociální pracovník při práci s rodiči trpělivě uplatňuje nedirektivní postup. Ke změně chování a postojů se snaží rodiče motivovat především vysvětlováním, upozorňováním i nabízením možností řešení problému. Ve vleklých a obtížných případech sociální pracovník rodičům doporučí spolupráci s odborníkem nějakého terapeutického pracoviště – např. Rodinné poradny, Krizového centra a podobně

Pokud však rodiče (nebo jeden z nich) odmítají své konflikty řešit a svými spory traumatizují děti, má pracovník OSPOD zákonnou možnost takovémuto **rodičům uložit povinnost** pomoci odborného poradenského pracoviště využít (§ 12 odst. 1, pís. b). Toto direktivním opatření projednává pracovník OSPOD ve správním řízení a ukládá jej rodičům rozhodnutím. Je nezbytné, aby přijetí rodičů k odborné péči (pomoci) s vybraným zařízením předem projednal.

V praktické části své práce jsem se malým průzkumným šetřením mezi sociálními pracovníky OSPOD snažila zjistit, jak často tento nástroj k řešení sporů mezi rodiči využívají a zda tato cesta přispěje ke zlepšení situace v rodině.

4. Praktická část

4.1 Cíl a metody průzkumu

Záměrem mého terénního šetření bylo zjistit, zda je pracovníky OSPOD při jejich práci s nekomunikujícími rodiči v konfliktu využívána možnost uložení povinnosti těmto rodičům docházet a spolupracovat s odborníkem poradenského zařízení a rovněž posoudit, zda toto direktivní opatření plní svůj účel. Zajímaly mě i okolnosti, které ovlivňují míru užívání a efektivnost citovaného opatření – tedy veškeré zkušenosti a poznatky oslovených respondentů s problematikou.

Informace o frekvenci a úspěšnosti “opatření“ jsem chtěla zjistit na pozadí základních statistických údajů, které mohou přispět k představě, do kolika opatrovnických řízení o výkonu rodičovské zodpovědnosti je sociální pracovník v jednom kalendářním roce zaangażován a v kolika případech jde o značně sporná a složitá řízení.

Výběr respondentů mého šetření byl - s ohledem na cíl průzkumu - záměrný: oslovila jsem 20 pracovníků OSPOD z městských úřadů, magistrátů a úřadů městských částí na různých místech ČR.

Kvůli velkému rozptylu respondentů mi nástrojem k získání informací byl dotazník, který jsem rozeslala elektronickou cestou. E-mailové adresy pracovníků OSPOD jsem zjistila z webových stránek měst. Otázky v krátkém dotazníku byly otevřené. Zjištěné (cílové) informace jsem zpracovala kvalitativní metodou; doplňující data statistickými operacemi.

4.2 Zpracování a interpretace zjištěných informací

Z 20 oslovených respondentů, které jsem požádala o zodpovězení dotazů, zareagovalo 16. Z nich 13 odpovědělo na všechny položené otázky a 2 respondenti se vyjádřili pouze k otázkám týkajících se ukládání povinnosti rodičům spolupracovat s odborným poradenským zařízením; statistické údaje považovali za citlivé, nebo je nesledovali. Jedna respondentka se omluvila s tím, že pracuje výhradně s problematikou mládeží jako kurátorka.

Respondenty jsem prosila o zodpovězení těchto otázek:

- 1) V kolika opatrovnických řízeních jste vykonávala v uplynulém roce (2009) funkci kolizního opatrovníka v řízeních o výkonu rodičovské zodpovědnosti?
- 2) V kolika z těchto řízeních měli rodiče protichůdné postoje, nekomunikovali spolu, nebyli schopni dojít ke shodě, řízení se protahovalo, byl např. nutný i znalecký posudek?
- 3) V kolika případech během r. 2009 řešili rodiče opakovaně rozpory při výchově dětí a styku za pomoci OSPOD (v průběhu soudního řízení i po něm)?
- 4) **Ukládáte těmto rodičům ve správním řízení povinnost spolupracovat s odborným pracovištěm dle § 12, odst. 1b, zákona č. 359/1999 Sb.?**
- 5) **Pokud spolupráci rodičům uložíte, má toto opatření příznivý efekt? Podaří se zlepšit jejich vztahy, komunikaci a kooperaci při výchově společného dítěte?**

Respondenty jsem vždy požádala o další doplnění jejich odpovědí o poznatky a zkušenosti k problematice.

K otázce 1) - v kolika opatrovnických řízeních vykonávali v uplynulém roce (2009) funkci kolizního opatrovníka v řízeních o výkonu rodičovské zodpovědnosti – odpovědělo:

7 respondentů	50 případů / rok
3 respondenti	70 případů / rok
1 respondent	94 případy / rok
1 respondent	120 případů / rok
1 respondent	152 případů / rok
2 respondenti	neodpověděli

Při zpracování této otázky vyšlo zřetelně najevo, že skupina respondentů je homogenní jen zdánlivě a nevybrala jsem ji dobře. Abych mohla porovnávat získaná statistická data, musela bych mít o respondentech ještě další informace, jako např. jak velký obvod (s kolika obyvateli) má na starosti každý z respondentů a jaká je vnitřní organizace práce na pracovištích respondentů – resp. jaká je konkrétní pracovní náplň mých respondentů. Některá pracoviště totiž preferují značnou specializaci svých pracovníků – jedni se specializují na práci se sociálně

slabými mnohoproblémovými rodinami, jiní na práci s rodinami v rozvodu, další pracují jen jako kurátoři pro děti a mládež. Právě u respondentů s výrazně vyšší účastí u opatrovnických soudních řízeních předpokládám jejich úzkou specializaci na tuto agendu.

Vzhledem k tomu, že mezi respondenty z nejpočetnější skupiny převažovaly pracovnice OSPOD z úřadů velkých městských částí Brna, mohu smysluplně interpretovat zjištěné statistické údaje alespoň v realitě výkonu soc.-právní ochrany při úřadech velkých městských částí Brna, neboť bližší charakteristiky respondentů z těchto úřadů mi jsou známé – vím, jakou mají náplň práce a přibližnou velikost obvodu.

Mohu říci, že pracovníci OSPOD těchto ÚMČ vykonávali v roce 2009 v průměru u 50 případů funkci kolizního opatrovníka dítěte nebo sourozenců, tzn. byli v jednom roce (2009) účastníky asi 50 řízení, kdy soud upravoval vztahy dětí a rodičů.

Kromě úkolů vyplývajících z funkce opatrovníka se tyto respondenti věnovali dalším činnostem vyplývajícím ze zákona o SPOD – pracovali ve svém obvodu se soc. slabými rodinami a rodiči, kteří péči o své děti zanedbávali, řešili naléhavé krizové situace dětí i rodičů, sledovali a podávali soudu zprávy o dětech vyrůstajících v péči třetích osob, v ústavní péči nebo nad jejichž výchovou byl soudem stanoven dohled, navštěvovali děti v dětských domovech, podávali podněty a byli opatrovníky dětí v řízeních o výchovná opatření, vzdělávali se na školeních.

(Nezabývali se dětmi a mládeží páčající trestnou činností ani nezprostředkovávali náhradní rodinnou péči – tyto oblasti sociálně-právní ochrany dětí měli v kompetenci specializovaní kolegové.)

K otázce 2) - v kolika z těchto řízení měli rodiče protichůdné postoje, nekomunikovali spolu, nebyli schopni dojít ke shodě, řízení se protahovalo, byl např. nutný i znalecký posudek – odpověděli:

4 respondenti	10% až 15% z celkového počtu případů v roce
3 respondenti	20% z celkového počtu případů v roce
1 respondent	25% z celkového počtu případů v roce
2 respondenti	30% z celkového počtu případů v roce
1 respondent	40% z celkového počtu případů v roce
2 respondenti	50% z celkového počtu případů v roce
2 respondenti	neodpověděli

Podle dalších informací respondentů jsou nejspornějšími řízení o styku s dětmi a výživném.

Jeden respondent komentoval i působení právních zástupců rodičů ve složitých případech. Podle zkušeností tohoto respondenta „*Účast advokátů složité případy většinou ještě stěžuje, protože advokáti nejednají v zájmu dítěte, ale svých klientů a nemají zájem na smírném a rychlém vyřešení sporu rodičů*“.

Pokud soud k řízení přizval znalce, bylo to – dle získaných odpovědí – nejvíce ve čtyřech případech v roce na jednoho respondenta.

K otázce 3) - v kolika případech během r. 2009 řešili rodiče opakovaně rozpory při výchově dětí a styku za pomoci OSPOD (v průběhu soudního řízení i po něm) – odpověděli:

3 respondenti	v 10 případech v roce
6 respondentů	ve 20 případech v roce
2 respondent	ve 30 případech v roce
1 respondent	v 50 případech v roce
1 respondent	v 85 případech v roce
2 respondenti	neodpověděli

Velký rozdíl v počtu rodiči požadovaných intervencí OSPOD si opět vysvětlují jistou odlišností pracovní náplně respondentů. Předpokládám, že respondenti, kteří v pozici „prostředníka“ řešili rozpory rodičů v 50 a více případech v roce, jsou na svém oddělení OSPOD zaměřeni na rodinněprávní spory.

Jedna respondentka k této otázce doplnila, že „*pravidelných klientů, kteří řeší, že dítě přijelo v roztržených tepláčcích, nemělo čepičku, místo oběda mělo párek v rohlíku, dítě bral otec do herny, vjelo na lyžích na hrbol bez helmy, matka mu sebou na víkend dala roztrženou ponožku.....tak takových mám kolem deseti stabilních, z toho tři, co je tu mám snad každý týden, když je hodně dobře, tak jednou za 14 dní*“.

K otázce 4) - ukládáte těmto rodičům ve správním řízení povinnost spolupracovat s odborným pracovištěm dle § 12, odst. 1b, zákona č. 359/1999 Sb. - odpovědělo:

- 7 respondentů, že dosud nikdy tohoto opatření při práci s rodiči v konfliktu nevyužilo,
- 2 respondenti, že v minulosti toto opatření ukládali, ale pro jeho nevymahatelnost od ukládání ustoupili,
- 6 respondentů zřídka (1 – 2 x do roka) tuto povinnost ukládá.

Respondenti k otázce podali tyto doplňující a vysvětlující informace:

- „*Dosud jsem nemusela ve správním řízení tuto povinnost rodičům uložit. Snažím se totiž s rodiči pracovat tak, aby pochopili, že je v zájmu dítěte i jich samotných, aby odborné poradenské zařízení navštěvovali; možná působí i informace, že jim spolupráci mohou uložit.*“

- „*Povinnost spolupracovat... neukládám, rodiče motivuji k dobrovolné spolupráci, což většinou respektují.*“

- „*Povinnost spolupracovat jsem dosud neuložila, snažím se k tomu rodiče dotlačit bez rozhodnutí s tím, že je seznámím, že taková možnost existuje. Daří se mi s nimi na tom dohodnout.*

Mým klientům ve třech případech tuto povinnost nařídil samotný soud.. U vleklého řízení o styku (5 let) povinnost spolupracovat s odborným pracovištěm nařídil dokonce Krajský soud, i když ti rodiče předtím už všude možné chodili a bez výsledku. (Psycholog pouze ústně sdělil, že ti dva se neměli vůbec potkat, natož mít spolu děti.)“

- „*Možnosti uložit rodičům povinnost... jsem ještě nevyužila, zatím jsem vše řešila domluvou, nebo doporučením k rodinné terapii, které rodiče akceptovali.*

Co hodně využívám (navrhuji), jsou předběžná opatření u problematických styků, kdy styk rodiče s dítětem je soudem nařízen na zkoušku do odborného zařízení. Vztahy mezi dítětem a odmítaným rodičem se většinou zlepší.“

- „*Povinnost navštívit odborné poradenské zařízení **ukládáme**, limituje nás však nedostatek vhodných zařízení v našem regionu – funguje zde pouze jedna rodinná a manželská poradna.*

Zatím ani jednou nebylo výsledkem uložené spolupráce s tímto zařízením výrazné zlepšení komunikace mezi rodiči – z mého pohledu to vypadalo tak, že ani psycholog nedokázal situaci s rodiči vhodně rozebrat a přimět je k tomu, aby své chování zásadně změnili, pokud rodiče sami na změně neměli zájem (což byl právě případ rodičů, kterým se povinnost ukládala rozhodnutím).“

- „*Možnosti uložit rodičům povinnost... jsem zatím nevyužila, snažím se rodiče přesvědčit, že je*

v jejich zájmu, aby s odborným pracovištěm spolupracovali dobrovolně. V jednom případě jsem správní řízení o uložení povinnosti chtěla zahájit, ale psycholog mě od toho odradil, že když nechce rodič, tak to stejně nemá význam ho k tomu nutit.“

- *„V minulosti jsem tuto povinnost rodičům ukládala, ale ustoupila jsme od toho pro její nevyhmatelnost. Snažím se spíše o mediaci a motivaci rodičů k dobrovolné návštěvě odborného zařízení. Pak to jde i bez správního řízení.*

Pokud jsem přistoupila k uložení povinnosti správním řízením, nemělo to nikdy významnější efekt, spíše to rodiče brali jako útok na ně. Mám i značně paradoxní zkušenost, kdy byla rodičům tato povinnost uložena z důvodu absolutní nespolupráce matky. Matka se do poradny dostavila, poděkovala za nabídnutou pomoc a zase odešla. Poradna to vyhodnotila tak, že se s ní nedá pracovat, když sama nechce. Matce jsem za nesplnění povinnosti uložila sankci s odůvodněním, že to, že se dostavila, ještě neznamená, že využila odborné pomoci. Matka se odvolala, nadřízený úřad naše rozhodnutí potvrdil. Matka tedy zaplatila pokutu 1.000,- Kč a podala stížnost k nejvyššímu správnímu soudu, který rozhodl, že svoji povinnost splnila tím, že se dostavila a nařídil pokutu matce vrátit a zaplatit jí náklady řízení za advokáta.... Po této zkušenosti již osobně k ukládání povinnosti dle § 12 nepřistupuji. Řekla bych, že jako pokus zákonodárce je to dobré, ale praktický efekt to nemá.“

K otázce 5) - na efektivnost uloženého opatření - zlepšení vztahů, komunikace a kooperace rodičů při výchově společného dítěte – se respondenti vyjádřili takto:

- *„Jak kdy, ale spíše se nám minulo účinkem.“*

- *„I tato práce je dlouhodobá, vyžaduje opakovanou návštěvu rodičů v poradenském zařízení, a pokud přinese efekt, tak velice minimální. Do poradenského zařízení posílám opravdu rozhádané rodiče, neschopné spolu komunikovat, kteří si vykají a jsou přesvědčeni, že oni dělají pro své dítě „to nejlepší“.*

Další respondent uvedl:

- *„Výsledek spolupráce rodičů s odborným pracovištěm (uložené nebo dobrovolné) vždy závisí na tom, zda rodič opravdu chce začít kooperovat s druhým rodičem, zda si chce nechat poradit, vést se odborníkem. V neposlední řadě také záleží kdo z odborníků s rodiči pracuje, neboť přístup psychologů-terapeutů je různý, je také různá doba, po kterou odborník s rodiči pracuje, jakými metodami, kdy a proč spolupráci ukončuje atd. Velmi záleží i na tom, jací odborníci jsou v regionu dostupní (dětské psychologové, rodinní terapeuti, mediátoři, atd.).“*

- *„U rodičů, kterým byla spolupráce s terapeutickým zařízením uložena ve správním řízení,*

většinou k žádnému pozitivnímu posunu v jejich vztazích a komunikaci nedošlo.“

- *„Povinnost jsem uložila jednou v r. 2008; opatření bylo naprosto bez efektu.“*
- *„Uložené povinnosti spolupracovat... podle mé zkušenosti efekt nemají. Snažím se rodiče přesvědčit k dobrovolné spolupráci. Na druhou stranu je pak o to častěji a více nutná intervence a jednání s rodinou z mé strany - práce s rodinou je pak dlouhodobého charakteru.“*

Závěry šetření

Z odpovědí respondentů vyplývá, že direktivní opatření, kterým pracovníci OSPOD mohou rodičům nařídit spolupráci s odborným terapeutickým zařízením, je v praxi využíváno zřídka; téměř polovina respondentů jej ještě nikdy nevyužila.

Usuzuji, že hlavním důvodem této skutečnosti je velmi malá účinnost nařízené „spolupráce“ rodičů s terapeutem či psychologem. Ani jeden respondent totiž neuvedl, že by uložená terapie přinesla zlepšení ve vztazích a komunikaci rodičů.

Lze soudit, že důvodem neúspěchu je zatvrzelá neochota rodičů (rodiče) změnit vlastní náhled na situaci rodiny a své chování. Tento názor vyjadřovalo několik respondentů, nebo takto respondenti tlumočili vysvětlení psychologa, zaangažovaného do problematiky rodiny.

Dalšími kritérii, která ovlivňují rozhodování pracovníků OSPOD ve vztahu k možnosti nařídit rodičům citované direktivní opatření, je - podle vyjádření dvou respondentů – dostupnost odborného pracoviště pro rodiče z místa jejich bydliště, kvalita odborníků těchto pracovišť a kapacitní možnosti toho kterého pracoviště.

Je zřejmé, že touto otázkou se nutně musí zabývat pracovníci OSPOD v menších městech a obcích, a to i v případech, kdy chtějí rodičům odbornou pomoc jen doporučit. Nabídka odborné bezplatné pomoci rodinám v menších městech je totiž omezená. Vzhledem k nárůstu složitých rodinných sporů jsou značně vytíženi i terapeuti ve městech, kde pomáhajících pracovišť je více.

Z informací získaných od respondentů mohu vyvodit, že při práci s rodiči v konfliktu se pracovníci OSPOD snaží, aby jejich intervence byla rodiči vnímána jako pomoc rodině. Proto preferují především pedagogické a preventivní metody práce s rodiči s cílem, podpořit jejich vlastní odpovědnost za další vývoj vztahů v jejich rodině.

Závěr

Negativní skutečností dnešní doby je, že partnerské vztahy mají v mnoha případech kratší dobu trvání, než jaká je potřebná k výchově dítěte a k jeho všestranné a dobré přípravě na samostatný život. A přestože za výchovu svého potomka nesou zodpovědnost oba rodiče, po rozvodu či rozchodu jich nemálo naráží na problém dohodnout se alespoň na těch nejdůležitějších záležitostech, které se společného dítěte týkají. Nejzávažnější a současně nejvleklejší bývají spory rodičů o základní otázce – a to se kterým z rodičů bude dítě žít a zda a v jakém rozsahu se bude stýkat s druhým rodičem.

Tématem střetávání a poměřování subjektivních práv, oprávnění a zájmů rodičů jsem se věnovala ve své bakalářské práci. Zvláštní povaha těchto konfliktů vyplývá z toho, že se týkají osob v závislém a trvalém vztahu a že vznikají na pozadí stresujících emocí. Přesto se někdy jeví, že rodičům nejde ani tak o věcnou rovinu sporné otázky, ale že prosazení vlastního názoru je spíše prestižní záležitostí.

Rodinněprávní konflikty působí negativně na všechny členy rodiny, včetně nezletilých dětí.

Ve své práci jsem se pokusila předložit rámec právních předpisů, kterými právo – především zákon o rodině a zákon o sociálně-právní ochraně dětí - reaguje na široké spektrum možných sporných a problematických situací, jež současná sociální realita rodinného života přináší a které vyžadují řešení soudní cestou. Problematikou jsem se zabývala především s ohledem na práva dětí a jejich postavení ve složitých rodinných situacích i při vlastním soudním řízení.

Předním hlediskem při zásahu státu (soudu, orgánu soc.-právní ochrany dětí) do soukromého a rodinného života je zájem dítěte a ochrana jeho práv na rodinný život – respektive na péči obou svých rodičů i po jejich rozchodu.

Přijaté mezinárodní úmluvy náš stát zavazují, aby podnikl veškerá opatření k ochraně rodinného života a naplnění základních lidských práv dětí i rodičů, a to i vytvářením podmínek pro alternativní (mimosoudní) řešení rodinných sporů. Nejvýznamnější formou řešení sporů touto cestou je mediace, která se u nás postupně rozvíjí. Rovněž sociální pracovníci OSPOD svojí prací s rodiči usilují o řešení sporů rodičů smírnou cestou.

Kromě zmapování právních prostředků, kterými soud může opravit vzájemná práva dětí a rodičů, bylo cílem mé práce také vymezit povinnosti a oprávnění orgánu sociálně-právní ochrany dětí při práci s rodiči a dětmi v době rozpadu rodiny. Snad se mi také podařilo přiblížit práci pracovníků OSPOD v roli kolizního opatrovníka dítěte v opatrovnickém řízení i v roli „ochránce práv dítěte“ v době „mimosoudního sporu“ rodičů - nejčastěji jako prostředníka v komunikaci rodičů.

Výsledky malého výzkumného šetření ukázaly, že sociální pracovník OSPOD se snaží ovlivňovat chování rodičů základními prostředky pedagogické komunikace, jako je vysvětlování, přesvědčování a poskytování informací.

Úspěšnost intervencí pracovníka OSPOD v rodinných sporech ovlivňuje širše jeho právních znalostí, míra poznatků z psychologie a především schopnost uplatňovat tyto znalosti a metody sociálně-pedagogické intervence při práci s rodinou.

Je žádoucí, aby průběžné vzdělávání pracovníků OSPOD bylo zaměřeno na rozvíjení všech těchto potřebných dovedností.

Resumé

Tématem bakalářské práce je řešení rozporů a neshod rodičů při výkonu svých rodičovských rolí v situacích spojených především s rozpadem rodiny.

V úvodní kapitole je charakterizována rodina jako živý systém vztahů, funkcí a poslání. Zdůrazněna je nenahraditelnost rodiny při naplňování emocionálních potřeb člověka a při výchově dítěte. Pozornost je věnována problémům a trápením, které dopadají na dítě při narušení rodinného systému – při rozvodu (rozchodu) rodičů.

Druhá část práce specifikuje základní právní vztahy mezi rodiči a dětmi, zabývá se širokým okruhem možných sporných situací mezi rodiči a současně předkládá možnosti práva, jak tyto vztahy a záležitosti upravit soudní cestou, případně jak přiznaná práva vymáhat. Přiblížen je průběh opatrovnického řízení a postavení dítěte v něm ve vztahu k jeho právům.

Důležitou úlohu v rodinněprávních konfliktech mají orgány sociálně-právní ochrany dětí. Třetí kapitola práce představuje právní rámec pro činnosti pracovníků OSPOD při výkonu funkce kolizního opatrovníka dítěte v soudním řízení i pro jejich intervence k rodičům v konfliktu.

Součástí bakalářské práce je malé šetření, sledující užívání a efektivnost opatření, kterým pracovník OSPOD může rodičům, kteří nejsou schopni řešit problémy spojené s výchovou svého dítěte, uložit povinnost zúčastnit se rodinné terapie.

Anotace

Rodina je klíčovou institucí pro dítě i dospělého člověka. Jednou z nejdůležitějších funkcí rodiny je výchova dítěte a jeho příprava na samostatný život.

Rodičovská role přináší velkou zodpovědnost, radosti, starosti a také konflikty mezi rodiči, zvláště pokud se rozejdou a rodina se rozpadne.

Bakalářská práce se zabývá právními vztahy mezi rodiči a dětmi, a právními možnostmi řešení situací, kdy rodiče při výkonu svých rodičovských práv a povinností nespolupracují, nemohou se dohodnout, nebo druhého v právech omezují.

Práce se zabývá rovněž právy dítěte, postavením dítěte v opatrovnickém (soudním) řízení a sociálně-právní ochranou dětí, které se právě při sporech svých rodičů nacházejí ve složitých situacích.

Klíčová slova

rodičovská zodpovědnost, zájem dítěte, rodinněprávní konflikt, zákon, soud, kolizní opatrovník, sociálně-právní ochrana dítěte.

Annotation

Family is a key institution for a child and for an adult. One of the most important family functions is a child upbringing and its preparation for independent life.

Parental role brings a big responsibility, pleasure and happiness to both parents. On the other hand it brings also conflicts, especially in case of parents (and family) separation or divorce. It is difficult for a child to understand parental disagreements.

Submitted bachelor thesis is devoted to law relations between parents and children. It indicates possibilities of juridical solutions of situations such as parents don't cooperate, parents can not reach agreements, parents try to restrict rights of one to the other. The author devotes her thesis also to children's rights, children's position in juridic proceedings, socio - legal protection of children.

Key words

Parental responsibility, Concern about a child, Family and law conflicts, Law, Court, Socio- legal child protection, Collisional protector.

Seznam použité literatury

1. Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů
2. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů
3. Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů
4. Zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů
5. BAKALÁŘ, E. *Rozvodová tematika a moderní psychologie*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze v nakladatelství Karolinum, 2006, 124 s. ISBN 80- 2461-089-2.
6. BAKALÁŘ, E. *Průvodce otcovstvím aneb bez otce se nedá (dobře) žít*. Praha: Vyšehrad, 2002, 216 s. ISBN 80-7021-605-0.
7. BAKALÁŘ, E. a kolektiv. *Průvodce rozvodem pro všechny zúčastněné*. Praha: Lidové noviny, 1996, 256 s. ISBN není.
8. DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. 3. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze v nakladatelství Karolinum, 2009, 372 s. ISBN 978-80-246-0139-7.
9. HARTL, P. *Psychologický slovník*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009, 774 s. ISBN 978-80-7367-569-1.
10. HOLÁ, L. *MEDIACE Způsob řešení mezilidských konfliktů*. Praha: Grada, 2003, 192 s. ISBN 80-247-0467-6.
11. HOLUB, M., NOVÁ, H., SLADKÁ HYKLOVÁ, J. *Zákon o rodině. Komentář a předpisy související*. Praha: Linde Praha, 2007, 751 s. ISBN 978-80-7201-668-6.
12. HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z. *České rodinné právo*. 3. vyd. Brno:

Masarykova univerzita, 2006, 398 s. ISBN 80-210-3974-4.

13. KEJDOVÁ, M., VAŇKOVÁ, Z. *Právo a sociální politika*. Brno: IMS, 2007. ISBN není.
14. KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008, 216 s. ISBN 978-80-7367-383-3.
15. KRISTKOVÁ, V. *Práva dítěte a procesní praxe českých soudů*. Právní fórum (ASPI), 2005, č. 4, s. 73-79.
16. MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, 223 s. ISBN 80-04-25236-2
17. MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994, 98 s. ISBN 80-85282-83-6.
18. MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují*. 5. vyd. Praha: Portál, 2008, 112 s. ISBN 978-80-7367-504-2.
19. MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada Publishing, 2002, 128 s. ISBN 80-247-0332-7.
20. MATOUŠEK, O. a kolektiv. *Sociální práce v praxi*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005, 351 s. ISBN 80-7367-002-X.
21. NOVOTNÁ, V., BURDOVÁ, E. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář*. Praha: Linde Praha, 2007, 470 s. ISBN 978-80-86131-72-6.
22. PLAŇAVA, I. *Spolu každý sám v manželství a rodině*. Praha: Lidové noviny, 1998, 218 s. ISBN 80-7106-292-8.
23. PLAŇAVA, I. *Manželství a rodiny*. Brno: Doplněk, 2000, 296 s. ISBN 80-7239-039-2.

24. PLAŇAVA, I. a kolektiv. *Děti, mládež a rodiny v období transformace*. Brno: Barrister & Principal, 2002, 290 s. ISBN 80-86598-36-5.
25. NOVÁK, T. *Rodičovské judo -Dítě během rozvodového řízení*. Praha: Grada Publishing, 2000, 92 s. ISBN 80-247-0002-6.
26. NOVÁK, T., PRŮCHOVÁ, B. *Jak přežít rozvodové peklo*. Brno: Jota, 2004, 198 s. ISBN 80-7217-294-8.
27. NOVÁK, T., PRŮCHOVÁ, B. *Předrozvodové a rozvodové poradenství*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2005, 144 s. ISBN 978-80-247-1449-3.
28. VESELÁ, R. a kol. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2003, 283 s. ISBN 80-86432-48-3.
29. WARSHAK, R. *Revoluce v porozvodové péči o děti*. /Přel. Bakalář, E./ 1. vyd. Praha: Portál, 1996, 237 s. ISBN 80-7178-089-8.
30. ZAKOUŘILOVÁ, E. *Sociální terapie aneb její teorie i speciální techniky, které pomáhají v sociální práci s rodinou*. Praha: Institut pro místní správu, 2008, 155 s. ISBN 80-86976-14-3.

Seznam symbolů a zkratk

ČNR	Česká národní rada
FMZV	Federální ministerstvo zahraničních věcí
Listina	Listina základních práv a svobod (usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb.)
OSPOD	Orgán sociálně-právní ochrany dětí
o.s.ř.	Občanský soudní řád, zákon č. 99/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů
Úmluva	Úmluva o právech dítěte ze dne 20.11.1989 (v ČR sdělení FMZV č. 104/1991 Sb.)
ZoR	Zákon o rodině č. 94/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů